

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest

Milovan Đilas u sukobu na književnoj ljevici

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Ivo Banac

Student: Marija Radovčić

Zagreb, 2013.

SADRŽAJ

SADRŽAJ	1
1. UVOD	2
2. MEĐUNARODNI KONTEKST I DRUŠTVENO-POLITIČKA SITUACIJA U JUGOSLAVIJI UOČI <i>SUKOBA NA KNJIŽEVNOJ LJEVICI</i>	3
2. 1. Društveno – politička situacija u Jugoslaviji	5
2.2. Jugoslavenska književnost u međuratnom razdoblju	7
3. <i>SUKOB NA KNJIŽEVNOJ LJEVICI</i>	9
3.1. Sukob s nadrealistima	9
3.2. Đilas, Krleža i 1932. godina	11
3.3. Quo vadis, Krleža?	17
3.4. Novi realizam i Teze za jednu diskusiju iz 1935.....	21
3.5. Polemika Đilas – Davičo	22
3.6. Sukob s pečatovcima	25
3.6.1. <i>Dijalektički antibarbarus</i>	29
3.6.2. <i>Književne sveske i Peta zemaljska konferencija</i>	31
4. VRIJEME DRUGOG SVJETSKOGA RATA.....	35
5. POSLIJERATNO RAZDOBLJE DO LJUBLJANSKOG KONGRESA 1952. GODINE	38
6. ĐILASOVA I KRLEŽINA POSLIJERATNA SURADNJA U <i>NOVOJ MISLI</i>	42
7. ĐILAS I KRLEŽA 1954. GODINE I KASNIJE	44
8. ZAKLJUČAK	49
LITERATURA.....	50
PRILOZI.....	53

1. UVOD

Krajem dvadesetih godina dvadesetoga stoljeća u jugoslavenskoj se književnosti javlja socijalno angažirana književnost po uzoru na književnost SSSR- a. Njezin se utjecaj širi u idućem desetljeću, da bi konačno, uspostavom komunističkog režima nakon Drugog svjetskog rata, postala isključivi model umjetničkog stvaranja sve do jugoslavenske liberalizacije pedesetih godina. Socijalno angažirana književnost je od trenutka njene pojave izazivala različite interpretacije, koje su, u konačnici, dovele do poznatog *sukoba na ljevici*, kako na međunarodnoj razini tako i u Jugoslaviji. Sukob je nastao kada se određeni dio komunista usprostavio staljinističkoj viziji umjetnosti u isključivoj službi revolucije.

U ovome ću radu pokušati komparativnom analizom dostupnih izvora i literature o sukobu na jugoslavenskoj književnoj ljevici prikazati ulogu Milovana Đilasa u samom sukobu, ali i njegov odnos s Miroslavom Krležom.

Za vrijeme sukoba na ljevici njih dvojica će biti na suprotstavljenim stranama - Krleža kao centralna ličnost otpora dogmatskom viđenju umjetnosti i Đilas kao njezin fanatični zagovornik i jedan od inicijatora konačnoga obračuna s Krležom. Međutim, njihov odnos nije bio jednodimenzionalan: u razdoblju od dvadeset godina sukobljavat će se, ali i zbližiti.

Glavni će izvori, osim onodobnih članaka iz časopisa, biti memoari i kasniji razgovori Đilasa i Krleže s istraživačima sukoba na ljevici. Rad će se osvrnuti i na razdoblje poslije završetka *sukoba na ljevici* u kontekstu odnosa Đilas – Krleža.

2. MEĐUNARODNI KONTEKST I DRUŠTVENO-POLITIČKA SITUACIJA U JUGOSLAVIJI UOČI SUKOBA NA KNJIŽEVNOJ LJEVICI

Godine 1917. u svijetu i u Europi je bjesnio Prvi svjetski rat. Sjedinjene Američke Države ulaze u ratni sukob na stranu Antante, a druga velika sila, Rusija, povlači se iz rata zbog revolucije koja je izbila u državi. Glad, neimaština, korupcija društva i slabi rezultati na bojnopolju izrevoltirali su mase ljudi protiv vladavine ruskog cara Nikole II., koji je abdicirao nakon Februarske revolucije u ožujku 1917. godine. Privremena vlada ostala je u ratu na strani Antante sve do boljševičkog prevrata u studenome iste godine, koji je poznat pod nazivom *Oktobarska revolucija*. Boljševici u dobro organiziranom poduhvatu preuzimaju vlast i uspostavljaju komunističko uređenje države. Međutim, takvo je rješenje imalo protivnike u Rusiji, a ni svjetske sile nisu bile oduševljene novonastalom situacijom. Stoga ubrzo nakon boljševičkog prevrata nastupa građanski rat između boljševika i njihovih protivnika tzv. *bijelih*, kojima su pomagale strane trupe. Rat je završio 1922. godine pobjedom boljševika na čelu s Lenjinom te je Rusija ušla u federalni Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR).

U državi u kojoj je marksistička filozofija prvi puta dobila priliku da počne funkcionirati u praksi, rađale su se stalno nove ideje koje su trebale uspostavljati socijalistički poredak osnažiti, poduprijeti ili slijediti. Sve se radilo u ime komunizma i za njegovo unapređenje. Nova država se na svim poljima posvetila izgradnji socijalističkog društva. Takav proces se odvijao i na polju umjetnosti i kulture, dakle i u književnosti. Kao jedna od glavnih struja u sovjetskoj književnosti pojavila se socijalna književnost kao kritika klasnog društva. Još su za vrijeme građanskog rata pisci socijalne književnosti bili složni u borbi protiv *buržoaskih* pisaca. *Buržoazija* ne dijeli probleme s radničkom klasom tako da, prema pobornicima socijalne književnosti, ne može stvarati dobru književnost – književnost privatljivu radniku. Kako je glavna odlika socijalne književnosti tendencioznost, tako je književnost od vremena revolucije postala oruđe kojim su se širile socijalističko – komunističke ideje. Komunistički pisci ujedinjavali su se u organizacije kao što su *Proleterska kulturna i obrazovna organizacija (Proletkult)* i *Savez ruskih proleterskih pisaca (RAPP)*. Njihov je cilj bilo stvaranje nove proleterske kulture u skladu s novom vladajućom

ideologijom. Partija je davala podršku socijalnoj (proleterskoj) književnosti, ali nije isključivala druge književne grupacije.¹

Ruska je revolucija podignula prašinu i u Europi, ali i u ostatku svijeta. Takav je učinak imala i pojava socijalne književnosti. Mišljenja su bila kontradiktorna, od oduševljenja na jednoj, do potpunog protivljenja na drugoj strani. Pristalice socijalne literature u drugim zemljama osnivali su razne organizacije socijalnih pisaca i tako prenosili sovjetske ideje. Prva konferencija *Međunarodnog udruženja proleterskih i revolucionarnih pisaca* (MORP) održana je u Moskvi 1927. godine, gdje se uglavnom raspravljalo o mogućnostima daljnjeg širenja socijalne književnosti u drugim zemljama.² Značajnija od nje bila je Druga konferencija *Međunarodnog udruženja proleterskih i revolucionarnih pisaca* koja je održana u Harkovu 1930. godine, a koja je strogo odredila novu liniju: socijalna književnost postala je isključivo tendenciozna, odnosno imala je isključivo društvenu funkciju. Konferencija je odredila što je tematski i stilski prihvatljivo u izražavanju te funkcije.³ Mogli bismo reći da je socijalnim piscima dala obvezan "recept" po kojem trebaju stvarati književna djela.

Prvi kongres *Saveza sovjetskih pisaca* (održan 1934. u Moskvi) označio je prividno popuštanje harkovske linije. Na kongresu je uspostavljena nova književna politika, socijalistički realizam (sorealizam) koji nameće realističku prozu i roman kao najpogodniji prozni oblik.⁴ Međunarodno doživljen kao proširenje harkovske linije u Sovjetskom Savezu sorealizam je uskoro do kraja dogmatiziran: jedini zadatak književnosti bio je veličanje Partije, a značio je i nemogućnost bilo kakve kritičnosti prema sustavu. Od 1936. do 1938. godine Staljin dovršava potpunu boljševizaciju Sovjetskog Saveza tzv. moskovskim procesima i velikim čistkama neistomišljenika i potencijalnih suparnika i neprijatelja u kojima je između ostalih stradalo i mnogo istaknutih jugoslavenskih komunista. Staljinove čistke utjecale su na kritičniji dio komunističkih intelektualaca koji poslije toga više ne idealiziraju komunizam Sovjetskog Saveza i kritički pišu o njemu.⁵

---

¹ Aleksandar Flaker, *Sovjetska književnost 1917-1932* (Zagreb: Naprijed, 1967), 450.

² Vasilje Kalezić, *Pokret socijalne literature* (Beograd: Narodna knjiga-Alfa, 1999), 70.

³ Više o organizaciji, radu i odlukama Harkovske konferencije vidi u Kalezić, *Pokret socijalne literature*, 70-76.

⁴ Velimir Visković, *Sukob na ljevici: Krležina uloga u sukobu na ljevici* (Beograd: Narodna knjiga-Alfa, 2001), 7.

⁵ Neki od njih su francuski književnik André Gide (*Retour de l'U. R. S. S.*, 1936.) i hrvatski intelektualac i novinar Ante Ciliga (*Zemlja velike laži*, 1938.).

2. 1. Društveno – politička situacija u Jugoslaviji

Raspadom Austro-Ugarske 1918. godine nastala je Država Slovenaca Hrvata i Srba, koja se potom, 1. prosinca 1918., ujedinila s Kraljevinom Srbijom u zajedničku državu pod nazivom Kraljevstvo Srba Hrvata i Slovenaca. Novonastala država nije imala ustav, a sva vlast bila je u rukama srpskog regenta (poslije očeve smrti 1921. postaje kralj) Aleksandra i beogradskoga dvora. Bila je to apsolutistička i centralistička država. Kralj je sam sastavljao vladu i vodio represiju protiv političkih neistomišljenika. Narodna skupština nije se sastajala, a svi dekreti i zakoni donosili su se preko obznana, kraljevih samodonesenih odluka. Srpska je elita dominirala novom heterogenom državom vodeći politiku centralizma i velikosrpske hegemonije u unutrašnjim i vanjskim poslovima.

Takva je politika, razumljivo, izazivala burne reakcije i stvarala sve veću opoziciju protiv režima. Uz *Hrvatsku republikansku seljačku stranku* (HRSS) i *Hrvatsku Stranku Prava* (HSP) (koje su se 1921. godine ujedinile u *Hrvatski blok*), kao nova, značajna opozicija hegemoniji beogradskog dvora javlja se i novoosnovana *Komunistička partija Jugoslavije* (KPJ). Ta je stranka počela predstavljati veliku prijetnju režimu s obzirom na svoju brzorastuću popularnost. U jednom je trenutku bila treća stranka po jačini, tako da je ubrzo, već 1920., pala pod *Obznanu*, a kasnije pod *Zakon o zaštiti države*, čime su njezin rad i propaganda zabranjeni pa KPJ nastavlja djelovati ilegalno.

Prvi ustav Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca, tzv. *Vidovdanski ustav*, donesen je 28. lipnja 1921. godine, a time je ozakonjeno postojeće državno uređenje. U periodu od 1921. do 1929. godine došlo je do 23 promjene vlade. Dva zahtjeva za promjenom došla su od strane Narodne skupštine, a ostale je promjene vlade inicirao sam kralj.

Atentat u Narodnoj skupštini 1928. bio je povod Aleksandru I. Karađorđeviću da 6. siječnja 1929. godine uvede diktaturu. To je izveo na način da je sve političke stranke stavio izvan zakona i ukinuo ustav iz 1921. godine. Odluku je pravdao činjenicom da je narod izgubio vjeru u parlament, a on smatra kako između njega i naroda ne bi trebalo biti posrednika. Provodi unitarističku politiku *integralnog jugoslavenstva*, po kojoj su svi jugoslavenski narodi jedan narod formiran od raznih južnoslavenskih plemena, i u skladu s tim mijenja naziv države u Kraljevina Jugoslavija. Na taj je način kralj pokušao riješiti problem nacionalnih pitanja u državi. Dvije godine nakon uvođenja diktature, kralj Aleksandar je donio novi ustav, u kojem su definirana Kraljeva velika ovlaštenja i u kojemu

je dopuštena ograničena stranačka djelatnost. Novi ustav, poznat pod nazivom *Oktroirani ustav*, nije ništa promijenio: država je i dalje bila centralistički ustrojena, prava vlast bila je u rukama kralja. Kralj Aleksandar I. je u rujnu 1934. ubijen u Marseillesu tijekom državnog posjeta Francuskoj. Atentator je bio član makedonske terorističke organizacije VMRO, ali su akciju organizirali ustaše predvođene Antom Pavelićem. Aleksandra je na prijestolju naslijedio njegov maloljetni sin Petar II., u čije je ime vladao knez Pavle.

Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista), kako se KPJ u početku nazivala, osnovana je na *Kongresu ujedinjenja* u Beogradu 1919. godine, ujedinjenjem lijevih socijaldemokrata i nekih drugih grupa s ciljem promicanja klasne borbe i komunističke revolucije. Međutim, s takvim programom se mnoge lijeve stranke na području Jugoslavije nisu slagale pa se na *Drugom kongresu* u Vukovaru 1920. stranka raspada i mijenja ime u *Komunistička partija Jugoslavije – tzv. raskol s centrumašima*.⁶ Uskoro stranka pada pod *Obznanu* pa se partijsko članstvo uvelike smanjilo. Frakcijske borbe u KPJ kojima je nacionalno pitanje s vremenom postalo najveći problem su okončane tek na *Četvrtom kongresu* u Dresdenu 1928. godine, gdje je odlučeno kako KPJ treba potpomagati borbu za ostvarenje nacionalnih težnji jugoslavenskih naroda.

Diktatura kralja Aleksandra bila je nemilosrdna prema članovima KPJ 1928. godine. Najistaknutiji su članovi uhićeni i osuđeni na zatvorsku kaznu, a dio je članova ubijen u sukobima s policijom. U to je vrijeme jedan od dva komunistička centra bio u zatvoru u Srijemskoj Mitrovici, a drugi je centar bio u inozemstvu. Članovi zatvoreni u Srijemskoj Mitrovici podijelili su se u dvije frakcije – lijevu (radikali) i desnu. Na čelu lijeve frakcije, čiji su članovi nazivani *vahabitima*, bio je Petko Miletić, a jedan od članova bio je tada mladi komunistički aktivist Milovan Đilas.

U sukob u mitrovičkoj kaznionici 1937. godine se umiješao i Josip Broz Tito te naposljetku smijenio Miletića. Iste je godine uhićen i likvidiran dotadašnji generalni sekretar KPJ Milan Gorkić pa Tito neslužbeno preuzima vodstvo do 1939. kada ga *Kominternu* i službeno imenuje generalnim sekretarom KPJ.

---

⁶ Više o tome vidi u Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita* (Zagreb: Globus, 1990).

2.2. Jugoslavenska književnost u međuratnom razdoblju

Nastanak Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca (kasnije Kraljevine Jugoslavije) označio je utemeljenje pojma *jugoslavenske književnosti* koji obilježava sve posebne književnosti naroda na prostoru Jugoslavije.

U hrvatskoj književnosti razdoblje moderne završava 1914. godine smrću Antuna Gustava Matoša, a u srpskoj književnosti započinje 1919. pojavom Miloša Crnjanskog. Poslije moderne, početkom dvadesetih godina, nadrealizam i ekspresionizam postaju dominantne književne struje u Jugoslaviji. Ekspresionizam je prednjačio u hrvatskoj književnosti gdje se posebno ističe poezija Antuna Branka Šimića, ali i rana djela Augusta Cesarca i Miroslava Krleže. Zbog ranije uspostavljenih kulturnih i književnih veza s Francuskom, nadrealizam je našao plodno tlo u Beogradu.⁷ Krajem dvadesetih godina javlja se i sve više jača socijalna književnost nastala prema sovjetskom uzoru.

Ipak, taj međuratni period nisu toliko obilježili književni pravci koliko velike književne figure poput Miroslava Krleže koji je bio iznimno talentiran i produktivan pisac nekih najuspješnijih hrvatskih, a i jugoslavenskih romana, novela, drama i eseja. Krleža se već krajem dvadesetih nametnuo kao velik i talentiran jugoslavenski pisac, istaknuvši se svojim izrazito kritički nastrojenim dramama, novelama i člancima u kojima kritizira jugoslavensku stvarnost, licemjerje bogatih malograđana i vladajućeg režima. Krleža je kritizirao građanski, desničarski i klerikalni tisak zastupajući lijeve ideje. Njegova komunistička orijentacija dovela ga je u sukob s režimom kralja Aleksandra. Kao optuženom za širenje komunističke propagande i uznemiravanja javnosti zabranjeni su mu časopisi koje je uređivao: *Plamen* 1919., *Književna republika* 1927. godine. Njegova predavanja o književnosti kao i premijere njegovih drama su otkazivane.⁸ Ipak, Krleža je uz sav pritisak režima postao najdominantnija ličnost jugoslavenske književnosti.

Pristaše pokreta socijalne literature smatrali su Krležu svojim pretečom i rodočelnikom. Razvoj socijalne literature povezivali su s Augustom Cesarcem i poglavito

---

⁷ Više o djelovanju i poetici beogradskog nadrealizma u Milenko Karan, "Srpski nadrealizam između psihoanalize i marksizma", *Časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku* 32 (1976), 131-146. Dostupno na: http://www.scribd.com/fullscreen/59853965?access_key=key-o71vn59200jro4k8hhf

⁸ 1920. policija je zabranila izvođenje njegove drame *Galicija* kao i njegovo najavljeno predavanje o hrvatskoj književnosti 1930.; 1933. zabranjeno je raspačavanje i prodaja njegove zbirke novela *Tisuću i jedna smrt*.

Krležom te njihovim kritičkim radom u *Plamenu* i *Književnoj republici*. Ruska revolucija otpočeta je za Krležu predstavljala svojevrsno *otkriće*, te je oduševljeno o njoj i pisao.⁹ U KPJ stupa 1919. godine.¹⁰ Njegov književni rad uvažavan je i u samom MORP-u, u čijem je glasilu označen velikom pojavom ne samo u hrvatskoj i jugoslavenskoj književnosti nego i u europskim razmjerima.¹¹

---

⁹ Ivan Očak, *Krleža-Partija* (Zagreb: Spektar, 1982), 39.

¹⁰ Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 80. Vasilje Kalezić je u krivu kada, pozivajući se na izjave Rodoljuba Čolankovića i Đilasa, tvrdi da je Krleža formalno pristupio KPJ tek iza rata 1945.

¹¹ Velimir Visković, *Sukob na ljevici :Krležina uloga u sukobu na ljevici* (Beograd: Narodna knjiga-Alfa, 2001), 14.

3. SUKOB NA KNJIŽEVNOJ LJEVICI

Sukob na književnoj ljevici naziv je za polemike i sporove lijevih intelektualaca u razdoblju između dva svjetska rata. U užem smislu predstavlja sukob komunističkih intelektualaca s Krležom i skupinom koja se okupila oko njega. Prema Stanku Lasiću, sukob je započeo 1928. godine i trajao je do Ljubljanskog kongresa 1952.¹²

Godina 1928. označila je početak diktature kralja Aleksandra (uz prethodni atentat na Stjepana Radića). Odjeci Ruske revolucije, konferencije u Harkovu i RAPP utjecali su na pojavu socijalne literature u Jugoslaviji. Njenom brzom širenju pripomogla je teška situacija nastala kraljevom diktaturom, ali i utjecaj Miroslava Krleže. Kraljeva diktatura omogućila je ozračje u kojem književnost postaje jednim od najvažnijih političkih sredstava. Pristalice socijalne literature svoje ideje šire pomoću raznih glasila i časopisa. Sukob je započeo sa skupinom beogradskih nadrealista, a kulminirao obračunom s Krležom. Tijekom gotovo cijelog sukoba dolazilo je do raslojavanja među akterima. Tek su se pri kulminaciji sukoba konačno opredijelile i formirale strane. Časopisi kao nositelji ideja su brzo nicali, ali rijetko koji i opstajali. Sukob je započeo bezazleno i u početku se nije ni slutilo da će glavni protivnik revoluciji biti dotadašnji idol socijalnih pisaca Miroslav Krleža. Prividno vođen zbog različitih vizija književnosti i njene društvene uloge, nosio je dublji politički smisao. Bila je to borba za revoluciju, ne književnost.

3.1. Sukob s nadrealistima

Od svih avangardnih pokreta koji su se pojavili u Jugoslaviji u razdoblju između dva rata nadrealizam je bio najorganiziraniji i najodređeniji u svojim ciljevima. Sa žarištem u Beogradu, bio je povezan s maticom nadrealizma u Parizu.

Kao pokret, nadrealizam je prošao kroz dvije faze. U prvoj, prednadrealističkoj (od 1922. do 1929.) prihvaćaju se nadrealistički stavovi, ali se ne identificiraju kao nadrealisti. U to vrijeme djeluju dva časopisa – *Putevi* (koji je izlazio od 1922. do 1924. godine) i *Svedočanstva* (od 1924. do 1925. godine). Nadrealizam se javlja kao organiziran književni pokret 1930. kada se grupi starijih nadrealista (Marku Ristiću, Dušanu Matiću, Aleksandru Vuču, Milanu Dedincu, Koči Popoviću, Vanu Živadinoviću Boru, Petru Popoviću,

---

¹² Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952* (Zagreb: Liber, 1970)

Živadinoviću - Noju, Mladenu Dimitrijeviću i Branku Milovanoviću) pridružili novi, mlađi članovi (Đorđe Jovanović, Đorđe Kostić i Oskar Davičo). Na taj je način nastala grupa od 13 nadrealista koji u Beogradu 1930. godine objavljuju prvu zajedničku publikaciju nadrealizma, almanah *Nemoguće*. Njihov sljedeći projekt bio je časopis *Nadrealizam danas i ovde* koji je izlazio od 1931. do 1932. godine. Nadrealisti kritiziraju građansko licemjerje, bune se protiv stanja u društvu, a izlaz nalaze u mistici života, iracionalnome, mašti i snu.

U početku nadrealističkih aktivnosti socijalni su pisci na njih gledali s određenom simpatijom. Bili su slični: protiv građanske klase i s težnjom za društvenim promjenama. Iako su im ciljevi bili različiti, ipak su bili svojevrсни saveznici za promjene.¹³ Međutim, kako je u tridesetima diktatura kralja Aleksandra sve više pritiskala komuniste, tako zagovornici socijalne književnosti sve više zahtijevaju od nadrealista da se opredijele:

„Kako vidite, bunimo se obojica. I bunićemo se još dugo: velike stvari ne postaju odjedanput. Vi ste za bezgraničnost duha i nadrealizam je, po tome, kolektivan pokret... U to ime i naša je borba. Rušićemo dok ne srušimo sve sitno i „sportsko“ u tim literaturama. I kad se obazremo u nedoglednoj pustinji budućega dana, sukobićemo se međusobno. Jedan od nas biće suvišan.“¹⁴

Do razlaza Andréa Bretona i Louisa Aragona s nadrealistima je polemizirao samo *Stožer* s Jovanom Popovićem, a poslije toga u sukob ulazi i Galogažina *Literatura* s člankom *Za likvidaciju nadrealizma*.¹⁵ Naime, ti su francuski nadrealisti bili prijatelji i komunisti sve dok se Breton nije usprotivio staljinističkoj koncepciji socijalizma i umjetnosti i povezo se s Trockim. Godine 1938. osnovao je *Međunarodnu federaciju nezavisne revolucionarne umjetnosti* (F.I.A.R.I.) te s Diegom Riverom izdao manifest *Za neovisnu revolucionarnu umjetnost*.¹⁶ I dok jugoslavenski socijalni pisci staju na Aragonovu stranu tražeći od nadrealista isto, beogradski se nadrealisti u potpunosti opredjeljuju za Bretona. Kompromis od tog trenutka nije bio moguć. S vremenom je pokret socijalne književnosti postao sve organiziraniji, a nadrealiste su opterećivala nejedinstvena uvjerenja i različiti stavovi.¹⁷ Kraj

---

¹³ Kalezić, *Pokret socijalne literature*, 221.

¹⁴ Janko Đonović, "Jednom nadrealisti", *Stožer* 3-4 (1931), 107..

¹⁵ *Literatura* 2(1932), 49-52.

¹⁶ Više autora, *Opća povijest umjetnosti*, (Zagreb: Mozaik knjiga, 2003), 617.

¹⁷ Kalezić, *Pokret socijalne literature*, 230.

nadrealizma kao pokreta označila je publikacija trojice nadrealista Daviča, Kostića i Matića - *Položaj nadrealizma u društvenom procesu*, objavljena u travnju 1932. godine, u kojoj odbacuju nadrealizam u korist revolucije. Uskoro je i Koča Popović primljen u *Partiju*. Iako Vane Bor i Marko Ristić brane pozicije nadrealizma, bilo je jasno da je to kraj organiziranog nadrealističkog pokreta.¹⁸

U nizu napada na nadrealizam i njegove pristalice, zanimljiv je prikaz gore spomenute knjige *Položaj nadrealizma u društvenom procesu* mladog Milovana Đilasa, objavljen u *Razvršju* 1932. pod naslovom *Nove pozicije nadrealizma*. Đilas u tom prikazu tvrdi kako su nadrealisti u svom razvoju trebali doći do spoznaje kako su jedini protivnici građanske klase komunisti. Đilas također spominje, kao logičnu posljedicu razvoja nadrealizma, približavanje nekih nadrealista komunizmu, koji ih, pak, spremno čeka da mu se pridruže u borbi.¹⁹ Takvu svoju ocjenu nadrealista Đilas je kasnije u razgovoru s Vasiljem Kalezićem objasnio činjenicom da je u "kretanju" nadrealista, "vidio važne njihove zaokrete ulijevo, smatrajući ih dobronamjernima. Oni, nadrealisti, bili su isključivo, "gospodska djeca", a u Partiji su se, tada, "pravile krupne greške sektaške". Radovan Zogović i Stefan Mitrović bili su "sektaški" raspoloženi prema nadrealistima, a on je htio da bude "širi"... Inače, i kad je nadrealiste hvalio, bio je protiv njih. "Mi smo", rekao je, "bili za životni, spontani pokret i saglasnosti ... mi smo iz naroda, seljaci, i spontano smo osjetili gdje treba biti."²⁰

3.2. Đilas, Krleža i 1932. godina

Godina 1932. predstavlja odstupnicu u radu obojice aktera sukoba na ljevici, Miroslava Krleže i Milovana Đilasa.

Milovan Đilas rođen je 1911. godine u crnogorskom selu Podbišću. 1929. upisuje Filozofski fakultet u Beogradu (koji ne završava) i započinje svoju književnu, ali i društveno-političku djelatnost. U prvih pet godina (1928. - 1932.) svog književnog stvaralaštva napisao je 49 pjesama i pripovjedaka, te 31 književnu kritiku i esej, najprije u romantičarskom, pa u

---

¹⁸ Više o tome u Vane Bor i Marko Ristić, *Anti-zid*. (Beograd: Nadrealistička izdanja, 1932)

¹⁹ Kalezić, *Pokret socijalne literature*, 232-233.

²⁰ Vasilje Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom* (Beograd: KIZ Trag, 1990), 260.

socijalnom duhu.²¹ Istovremeno se upušta u borbu protiv diktature kralja Aleksandra zastupajući komunističke ideje. Među književno-kritičkim prikazima koje je napisao bio je prikaz izdanja s djelima Ive Andrića, Desanke Maksimović, Milana Grola i Miroslava Krleža o kojem je povodom njegove drame *U agoniji* napisao:

„Krleža je pisac sa nabujalim mislima, zaletima; rušilac, idejno, duhovno i duševno, svega što mu dođe pod oštricu pera i srca. On stoji na raskršću dva doba, dva nemira ... Krleža označava ne samo pokret nego i novu epohu u našem duhovnom i socijalnom stvaranju i opredeljenju.“²²

Iz navedenoga se vidi koliko se Đilas (u to vrijeme mladi književnik lijeve orijentacije) divi ne samo Krležinom radu, već i Krleži kao osobi i svemu onome što predstavlja za revoluciju. Krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina Stanko Tomašić, suradnik u socijaldemokratskom časopisu *Socijalna misao* (kasnije *Književna misao*) napada Krležu: „Sve je to jedna krupna literarna laž, upravo jedna patološka literarna laž, koja graniči sa literarnom histerijom.“²³ Đilas na te napade reagira 1932. člankom *Socijalna misao ili falsifikat istorijskog materijalizma* u kojem napada *Socijalnu misao* zbog stajališta da svijet može promijeniti „postupno, putem štampe, glasanja, štrajkova (šut sa rogatim)“ i takvim „izvođenjem marksističkog programa“ dokazuje da „ne poznaje marksizam“.²⁴ Zamjera joj što hvali građanske književnike poput Milana Begovića i Milana Bogdanovića, a „klevetnički se baca na Miroslava Krležu, Stožer i Jovana Popovića“.²⁵ Ovaj članak i obrana Krleže nije više samo njegovo osobno mišljenje i stav koje on kao individualac iznosi nego i izraz partijske linije. Da bismo shvatili tu promjenu, trebamo pojasniti događaje koji su prethodili objavljivanju članka.

Tri mjeseca prije objave Đilasovog članka o *Socijalnoj misli*, Savić Marković Štedimlija je napisao za Đilasa da „spada u onu vrstu pisaca sa dobrim namjerama, ali i sa

---

²¹ Michael, Deborah Milenkovitch, *Parts of a Lifetime* (New York;London: Harcourt Brace Jovanovich, 1975), 11.

²² U Kalezić, *Pokret socijalne literature*, 88.

²³ *Socijalna misao* 12 (1929), 143.

²⁴ *Slobodna misao* : nezavisan politički nedeljnik, 29.5. 1932, 3.

²⁵ Isto.

velikim zabludama“.²⁶ Iste godine Marković objavljuje polemičku knjigu posvećenu crnogorskoj književnosti *Skidanje maske*. U njoj spominje i Đilasa, pišući opširno o njegovom radu, o proturječnostima u njegovim pogledima i o suradnji s časopisima raznih koncepcija od cetinjskih *Zapisa* i *Slobodne misli* do ljevičarskih časopisa i *Politike*, zaključuje:

„Skloni smo da ovakve postupke i mišljenja protumačimo kao posledicu nepoznavanja stvari, a kad je u pitanju Milovan Đilas, još da izrazimo nadu da će i on sam javno priznati da je ova konstatacija ispravna, korigirajući sebe za ubuduće i otklanjajući svaku mogućnost silnih zamjerki, odnosno sličnih svojih postupaka. Njegove su sposobnosti izvanredne, a kako će ih on koristiti, to će zavisiti od prilika pod kojima bude živio: ili od 30 dinara zarađenih na Jadranskoj pruzi ili od 300 dinara primljenih od *Politike*.“²⁷

Dok mu je Radovan Zogović u pismu Markoviću, čiji je odlomak Marković objavio u knjizi *Skidanje maske* zamjerio:

„Milovan Đilas je uspio da za poslednju godinu dana skrene neku pažnju na sebe. I on ima, besumnje, one pogonske snage – ali nema izraza ni ideologije. Prvo mu je isuviše staro a drugo sumnjivo i nestalno...Uz to, on je dugo pokretao jedan list 'književno-socialni', što znači da književnost može postojati i da nije socijalna! I uopšte njegov odnos prema najsumnjivijim revijama i listovima, kao i njegovo druženje sa raznim ličnostima (Đ. Radović!) ne odaje ni malo povjerenje. 'talent postoji, ali on sam za sebe ne znači ništa. Treba ispravnog i realnog stanovišta!...“²⁸

Đilas povodom izdanja zbirke novela Markovića, Zogovića, Janka Đonovića i Stevana Babina pod naslovom *Danas* piše prikaz knjige objavljen u *Razvršju* u ljeto 1932. Postavljajući se kao samouvjereni kritičar, Đilas takvu prozu odbacuje nazivajući je građanskom pa i reakcionarnom jer je u njoj element socijalnog „pogrešno postavljen“. Uviđa zastarjelost i ograničenost takve proze, ali u isto vrijeme ističe klasno porijeklo i klasnu ulogu književnosti što znači da književnost tretira kao sredstvo borbe za revoluciju. I kao takva, socijalna

---

²⁶ S.M. Štedimlja, "Simulanti u socijalnoj literaturi", *Socijalna misao* 1-2 (1932), 10-13.

²⁷ Štedimlja, *Skidanje maske* (Zagreb: Prostor, 1932), 76.

²⁸ Isto, 84.

književnost, prema Đilas, da bi bila dobra, osim tendencije treba imati i umjetničku vrijednost. Prema zastupljenim piscima i njihovim priložima nije ništa blaži: Markovićev stil naziva prostim i „narodski banalnim“, a novela mu je beživotna. Za Đonovićeovu novelu kaže da je to plakanje „nad socijalnim pojavama“; Babinova priča je „pogrešna i naivna do dječastva“. Iako je za Zogovićevu novelu rekao kako je „najbolja i idejno najčistija“, zamjerio je što kroz nju „izbija individualni problem ili individualističko – makar i sa klasnom opredijeljenošću – tretiranje pojave“.²⁹

Potom, kao da odgovara na poziv Markovića o vlastitom „korigiranju“, Đilas u jesen 1932. piše samokritiku u kojoj se u bespogovorno opredjeljuje za komunizam. Kako je počeo vrlo rano pisati, na početku svog književnog puta, još u đačkim danima, surađivao je u časopisima različitih koncepcija i družio se s ljudima raznih ideoloških opredjeljenja. U razgovorima s Vasilijem Kalezićem, istraživačem *sukoba na ljevici*, Radovan Zogović i Živojin Boškov, koji su poznavali Đilasa u mladenačkim danima, opisuju ga kao čovjeka kojem nije pretjerano stalo do dosljednosti i jasne idejne borbe. Đilasa, mladog beogradskog studenta, opisivali su kao bezbrižnog mladića, širokog osmijeha, s boemskim obilježjima u izgledu i nemarnom opuštenošću u ponašanju koji je čitao Jesenjina, nosio rusku rubašku i „lako opovrgavao“ Marxa u raspravama.³⁰ Postupno se sve više okretao agitatorskom radu. Policija ga je brzo zapazila i pratila, stoga je zbog otvorenog propagiranja komunističkih ideja morao napustiti Beograd i skloniti se u neko manje mjesto. Tako se jedno vrijeme skrivao u Smederevu kod Tanasija Mladenovića, gdje su obojica radili na uređivanju časopisa *Književni krug*. Iako se časopis u svojoj uvodnoj proklamaciji odredio kao socijalni, priloge prvog broja pisali su autori različitih ideologija, što je označavalo idejno neslaganje unutar časopisa. Đilas piše opširno pismo redakciji *Književnog kruga* u kojem kritizira sadržaj prvog broja tražeći da se opredijele: „Vi morate biti lijevo ili desno“. U tom pismu Đilas kritizira i odriče se dotadašnjeg *sebe*. Svoj razvojni put kao ljevičarskog književnika objašnjava osobnim zabludama i lutanjima iz kojih je na koncu shvatio pravi put prihvativši u potpunosti komunizam. Kritizirajući svoj dotadašnji rad, Đilas nabraja nekoliko svojih propusta: surađivanje s građanskim piscima i u građanskim časopisima; činjenicu da je „... pisao reakcionarne priče i pjesme, verujući da to nije l' art pour l' art nego radi ljudi“; što je sve to činio više stihijski no svjesno: „Tako, ja nijesam znao kud me vodi moje stvaranje i velika je

---

²⁹ O tom Đilasovom članku vidi Vasilje Kalezić, *Đilas : Miljenik i otpadnik komunizma* (Beograd: Autorsko-izdavačka grupa "Zodne", 1988), 121 i Kalezić, *Pokret socijalne literature*, 117.

³⁰ Vasilje Kalezić, *Pokret socijalne literature*, 148 .

sreća što sam vrlo mlad i što znam, ako budem dalje stvarao, da ću svoju prošlost demantovati“.³¹ Đilas, brišući svoju kolebljivu prošlost želi utrti besprijekorni put svojoj budućnosti pravovjernog komunista. O značenju i ulozi socijalne književnosti, a prema tome i same književnosti kaže:

„Socijalna književnost nije stvorena iz humanosti i bolećivosti (za to su humana građanska društva)... ona je radi svjesne borbe a ne radi rastuživanja 'srca', najčešće onih koji su prepreka ostvarenju tendencija najmlađe klase“.³²

Đilas nakon Markovićeve otvorene kritike u *Skidanju maske* shvaća da se, ukoliko želi uspjeti i biti prihvaćen kao relevantan komunistički borac, mora neupitno držati partijske linije, ali i kritizirati one koji nisu u potpunosti na toj liniji. To potvrđuje i kasniji Đilasov komentar na članak *Socijalna misao ili falsifikat istorijskog materijalizma* po kojem se tim člankom htio afirmirati kao lijevi pisac: „da učinim kraj govorkanjima i ogovaranjima da nisam raščistio do kraja (tj. da se još nisam prelomio ka komunizmu i soc. literaturi...)“³³ Stoga kada kritizira Zogovića i druge ljevičarske pisce iz knjige – časopisa *Danas*, on se postavlja gotovo kao autoritet za ono što predstavlja dobru socijalnu literaturu. Zanimljivo je što se Đilas u kasnijem razgovoru s Vasiljem Kalezićem nije sjećao pisma *Književnom krugu* ni svoje samokritičnosti. Stoga nakon svega navedenoga i onoga što se dogodilo kasnije, Zogovićeve ocjena Đilasa prije osamdeset godina da mu je ideologija „sumnjiva i nestalna“ izgleda točnom. Također, iz Đilasovih zamjerki drugima, iz zamjerki drugih Đilasu pa i iz zamjerki *Socijalnoj misli* i sukobu s nadrealistima možemo zaključiti kako je to bilo vrijeme kada je u redovima socijalnih pisaca postojalo nejedinstvo u stavovima koje je izazivalo međusobnu sumnju i neslaganja. Komunistički pokret očito još nije bio spreman za revoluciju.

Godina 1932. je, osim Đilasovog potpunog prestrojavanja u komunističke redove, označila i početak negodovanja Miroslava Krleže prema novoj estetskoj ideologiji komunističke ljevice. Od zabrane *Književne republike* 1927. godine, Krleža nema svoj časopis, tek povremeno surađuje u nekoliko jugoslavenskih časopisa. Krleža nije navikao biti samo jedan od suradnika koji nema velikog utjecaja na sam časopis. Cijelo vrijeme je napadan od strane građanskih kritičara s kojima ulazi u izravan sukob nakon održanog predavanja o

---

³¹ Književni krug, sv. 2-4 (1932), 58.

³² Isto, 59.

³³ Kalezić, *Đilas : Miljenik i otpadnik komunizma*,106.

kazališnoj kritici 1930. koje je, pak, izazvalo burne reakcije kazališnih kritičara. Na vrhuncu tog sukoba, 1932. godine Krleža sastavlja čitavu polemičku knjigu *Moj obračun s njima*, u kojoj pobija napade svojih kritičara. Nije poštedio ni marksističke kritičare iz *Socijalne misli*. U toj je knjizi objasnio i svoj duhovni razvoj od rane mladosti do zrelog doba.³⁴ Najviši partijski dužnosnici od prvih dana stvaranja KPJ smatraju Krležu ne samo velikim piscem nego i dragocjenim suradnikom. Milan Gorkić je u jednom pismu Kominterni, 20. prosinca 1932. godine za njega rekao „da je on za nas više i važnije nego što je Gorki za Ruse i Barbusse za Francuze“.³⁵ Problemi s Krležom imaju svoj začetak u objavi romana *Povratak Filipa Latinovicza* iz 1932. Tada su komunistički orijentirani socijalni pisci osjetili sumnju u ispravnost Krležinih stavova. Problematičan je bio glavni lik romana Filip Latinovicz i njegov antipod Kyriales. Filip je depresivni slikar obuzet vlastitom psihologizacijom, zaljubljenik u umjetnost, ljepotu, ali i defetist koji ne vjeruje u socijalnu revoluciju. S druge strane stoji lik Kyrialesa koji svijet doživljava materijalistički, ali je nesposoban vidjeti i shvatiti umjetnost. I kada Krleža u romanu kritizira Kyrialesov vulgarni redukcionizam u shvaćanju umjetnosti, socijalni pisci su zbunjeni: znači li to da veliki Krleža ne vjeruje u smisao njihove borbe?

Milovan Đilas nije bio jedan od onih koji su smatrali kako roman *Povratak Filipa Latinovicza* u sebi ne nosi ništa dublje. U brošuri *Slučaj Dušana Vasiljeva* (Nikšić, 1933.) osvrćući se na *Povratak Filipa Latinovicza*, kaže:

„Slučaj Miroslava Krleže je redak i karakterističan. Svojim radom u zajednici sa Cesarcom, na Plamenu i Književnoj republici on se jasno ispoljio kao intelektualac koji idejno stoji na liniji istorijskih zadataka najmlađe društvene klase. Ali svojom najnovijom knjigom *Povratak Filipa Latinovića*... on se toliko udaljio od te linije da, besumnje, stoji u njenoj bezmalo direktnoj oprečnosti...I to udaljavanje Krležino, to topljenje u moru artizma, taj prelaz na obalu koja sve više tone u maglu, umanjice njegovu vrednost, ali ne i njegov istorijski značaj“.³⁶

Đilas je kasnije u razgovoru s Kalezićem kazao kako je tada Krleži zamjerao što nije „aktivan“ prema onome kako su komunisti zamišljali boljševičku ideologiju, a on, Đilas, u to

---

³⁴ Više o tome vidi u Miroslav Krleža, *Moj obračun s njima* (Zagreb: u pišćevoj nakladi, 1932)

³⁵ Visković, *Sukob na ljevici*, 20.

³⁶ Kalezić, *Đilas : Miljenik i otpadnik komunizma*,123. Brošura je izašla kao popratni dio izdanja *Izabranih pesama* Dušana Vasiljeva.

je vrijeme shvatio da se „stvarnost mora drukčije mijenjati i da sredstva moraju biti ubojitija.“³⁷

3.3. *Quo vadis, Krleža?*

Godinu 1933. obilježilo je jačanje fašizma u Europi. Fašističkoj Italiji, kojoj se pridružila i nacistička Njemačka na čelu s Hitlerom, komunisti su predstavljali jedne od glavnih neprijatelja. Kao odjek toga, i u Jugoslaviji je pojačana kontrola vlasti, postrožena je cenzura, a uhićenja su postala organiziranija. Mnogi komunisti, predstavnici socijalne literature i bivši nadrealisti su uhićeni. U travnju 1933. uhićen je Đilas i osuđen na tri godine zatvora. Događaje na književnoj ljevici pratio je s ostalim komunističkim zatvorenicima u zatvoru u Srijemskoj Mitrovici. U takvim su se uvjetima pojavila trideset i četiri crteža Krste Hegedušića *Podravski motivi* s Krležinim predgovorom. Krleža je u opširnom predgovoru govorio o umjetnosti i slikarstvu uopće i na kraju o značaju i vrijednosti samih Hegedušićevih crteža. Dio koji se odnosio na samu umjetnost je znatno duži i imao je konkretan cilj. U tom predgovoru Krleža se distancira od socijalne literature, smatrajući da se pitanje umjetnosti i ljepote ne može shvatiti niti obuhvatiti jednostavnim rješenjima koje nude politička ljevica i desnica jer pitanje umjetničkog dara nije pitanje razuma:

„Životne istinitosti otkrivaju se u uzbuđenjima koja nijesu isključivo razumne prirode, a umjetničke istine naviru više iz primozga, iz mutnih strasti i tjelesnih tajna, vrlo često iz nečistih nagona i suludih slutnja, a gotovo uvijek proturazložno, prkosno i elementarno kao vrućica.“³⁸

Odbacuje uskogrudnost „harkovske linije“ koja književnost vidi isključivo kao sintezu umjetnosti i revolucije. Predstavnike socijalne literature smatra nezalicama i šarlatanima:

„Titrajući se frazama dijalektičkog materijalizma, pod maskom fiktivnog artističkog ljevičarstva, mistificira se javnost, i pišući o stvarima o kojima oni, koji pišu, obično osnovnog pojma nemaju, ta pera samo kompromitiraju svijetle i pozitivne umjetničke

---

³⁷ Vasilje Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom* (Beograd: KIZ Trag, 1990), 260.

³⁸ Miroslav Krleža, *Eseji, studije i putopisi* (Beograd: Prosveta, 1966), 70

osnove i zamisli koje su nam suviše drage da bismo dopustili da ih iznakaze nespremne ruke.“³⁹

Krleža svoje misli iz *Povratka Filipa Latinovicza* sada iznosi jasnije, ali ipak ne toliko otvoreno da bi izazvao izravan sukob s *Partijom*. „Nespremne ruke“, koje „kompromitiraju svijetle i pozitivne umjetničke osnove i zamisli koje su nam suviše drage“, nisu ništa drugo doli slabšaši komunisti koji, zahtijevajući revoluciju, prijete potpunom uništenju socijalističke ideje u Jugoslaviji. Reakcija *Partije* bila je neizbježan i logičan slijed događaja, stoga nisu iznenadili razni odgovori upućeni Krleži. Najoštrij napad na Krležu objavljen je u zagrebačkoj *Kulturi* pod naslovom *Quo Vadis, Krleža?*. Članak je potpisan inicijalima A. B. C. Kako se poslije utvrdilo, autor članka je bio Bogomir Herman, pristalica socijalne literature i prijatelj Jovana Popovića, Pavla Bihaljija i drugih komunista. Članak započinje *in medias res*: „Već nekoliko godina književno stvaranje Miroslava Krleže obilježava liniju sve očiglednijeg skretanja udesno“⁴⁰, i autor dalje kroz članak analizira Krležinu "raspuknutu" ličnost zbog koje Krleža jest veliki pisac, ali i zbog koje ne može biti istinski nositelj i predstavnik borbe za revoluciju. Krleža je solipsist, samoljub, pesimist koji ne zna što hoće, opsjednut strahom od smrti s pesimističnom vizijom svijeta u kojem se nema smisla boriti. Zbog svih tih razloga, autor kazuje kako je Krležin stav i pisanje reakcionarno. Smatrajući ga prethodnikom socijalne literature, koju smatra najvažnijim događajem u jugoslavenskoj književnosti poslije pojave Krleže i Cesarca, drži kako je za Krležu „porazno ne biti u njenim redovima“. Priznaje da djela socijalne literature imaju svojih mana i pogrešaka, ali smatra da im je Krleža, kao njihov rodočelnik, trebao dobronamjerno ukazati na njih, a ne usprotiviti im se te na kraju zaključuje:

„A mi? Na njegov uzvik: 'Stoj!', za nas ima samo jedan odgovor. Život teče dalje, i pored toga što ga besmrtnosti željni umjetnici love da bi zaustavili izvjesne njegove podatke i prenijeli ih preko granica nestajanja. Teče život i nosi nam nove bolove i nove radosti, i onima od nas, koji nisu u stanju da snose svu gorčinu životnih poraza, uskraćuje čistu i nepomućenu radost životnih pobjeda – najdublje i najljepše osjećanje koje čovjek može da doživi samo na razmeđu istorijskih epoha. Prožeti ljubavlju

---

³⁹ Isto, 72-73.

⁴⁰ Kultura 4(1933), 305.

prema životu i vjerom u život, mi produžujemo svoj put: sa Krležom ili bez Krleže a ako ureba i protiv njega!“⁴¹

Prema istraživanjima Vasilja Kalezića, Stanka Lasića i Ivana Očaka, članak nije izražavao individualan stav Bogomira Hermana, već stav određene grupe komunista. Ipak, u sljedećem broju *Kulture* vidljivo je da se sam partijski vrh nije slagao s takvim stavom - objavom *Pisma redakciji „Grupa čitalaca socijalne literature“*.⁴² „Grupa čitalaca socijalne literature“, koja se predstavila kao oni „kojima je socijalna literatura namijenjena“, obični čitatelji, „koji se ne razumiju mnogo u sve finese visokog stila“, smatra Hermanov članak o Krleži nepravilnim i štetnim „sa stanovišta promicanja književnosti i umjetnosti“, iako ima „dosta pravilnih misli i opravdanih kritičkih primjedaba upućenih Krleži povodom pojedinih nepravilnih izraza i stanovišta“.⁴³ Oni ne smatraju da je Krleža „skrenuo udesno“ niti da je predgovor Hegedušiću napad na socijalnu literaturu te su očekivali dobronamjerne primjedbe i upozorenja Krleži, a ne napad na njega. I na kraju zaključuju da su svjesni kako nisu sva pitanja zadaće umjetnosti i književnosti riješena, poglavito pitanje harkovske linije: „Za to predložimo da *Kultura* i drugi časopisi, otvore po tim pitanjima prijateljsku i drugarsku diskusiju. Ali diskusiju konstruktivnu i pozitivnu, a ne polemička pretjerivanja.“⁴⁴

U zatvoru u Srijemskoj Mitrovici, gdje je bila većina partijskog rukovodstva, vladalo je mišljenje da je Krleža neosnovano napadnut i da se spor treba izgladiti – Krleža ne smije biti odstranjen iz lijevih redova. Kalezić kaže kako mu je Đilas u jednom od razgovora rekao da su njima u zatvoru rekli da je sukob s Krležom „likvidiran“ i da je pismo „grupe čitalaca“ djelo CK KPJ.⁴⁵ KPJ, u to vrijeme znajući koliko je slaba i desetkovana, zahtijeva jedinstvenost svojih snaga, ne želi unutarnje sukobe niti želi izgubiti Krležu (koji nije bio samo izvanredan pisac već i propagator komunističkih ideja od 1919.) iz svojih redova. Želeći da se sukob s Krležom riješi, partija je, saznajemo od Kalezića, slala razne „delegacije“ koje su nagovarale Krležu da sam odgovori na napade, što je Krleža odbio.⁴⁶ Međutim, sukob s Krležom nije bio riješen, samo se na neko vrijeme pritajilo.

---

⁴¹ Isto, 319.

⁴² Vidi više u Stanko Lasić, *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krležil* (Zagreb : Globus, 1989), 170 ; Kalezić, *U Krležinom savježu*, 117. I 252.; Očak, *Krleža-Partija*, 201.

⁴³ *Kultura* 5 (1933), 396.

⁴⁴ Isto, 400.

⁴⁵ Kalezić, *U Krležinom savježu*, 117.

⁴⁶ Isto, 116.

Sljedeće 1934. godine izlazi časopis *Danas* pod uredničkim vodstvom Krleže i Milana Bogdanovića za koji, između ostalih, pišu August Cesarec, Vaso Bogdanov, Branko Gavella i Marko Ristić. Iako nije imao poseban program, na posljednjoj stranici trećeg i četvrtog broja pisalo je: „Danas je naš jedini književni časopis koji objašnjava književne i kulturne pojave materijalistički, objavljujući originalne književne radove, koji nisu prepisivanje ni prazna imitacija tuđih inostranih šema...Danas nije protiv socijalne literature nego za nju.“⁴⁷ Već u prvom broju časopisa Krleža se u članku *Najnovija anatema moje malenkosti* obračunava sa svojim protivnicima s desnice, ali i ljevice. Krleža piše da ga „niko neće“, da su svi ustali protiv njega sa svih strana. Za napad u *Kulturi* kaže da je to jedan u nizu drugih napada i da je sličan desničarskim napadima. „'Quo vadis, Krleža?' pita me prevrtljivo ta ćorava Kultura“, nastavio je Krleža dalje, tvrdeći da mu je:

„(...) dosadno gledati tu intelektualnu papjazaniju što sebi utvara da je vulkan, i ako udarim nogom u taj njihov dječji dijalektički lonac, bit ću u potpunom pravu, jer strpljivo šutim od Književne republike, punih šest godina, izazivan neprekidno od te nametljive djece koja viču u prvoj groznici maglenog štimunga sličnog megalomaniji, te govore o stvarima o kojima nemajupojma tako glasno i tako preuzetno, da je krajnje vrijeme da im se kaže da prestanu s tom dječjom galamom.“⁴⁸

U sljedećem broju časopisa *Danas* Marko Ristić brani Krležu tekstom *Jedan novi primer nerazumevanja dijalektike*. I treći broj bio je uperen protiv socijalnih pisaca. Premda izazvani tekstovima, socijalni pisci su prilično suzdržani u prihvaćanju polemike, pod utjecajem KPJ koja ne želi produbljivati sukob s Krležom.

U travanjskom broju *Književnika* Mladen Iveković je ipak odgovorio na članak Vase Bogdanova iz trećeg broja *Danas*, *Besmisao pod maskom dijalektike*. Polemika se opet rasplamsala. Travanjski, četvrti broj časopisa *Danas* opširno je pisao o *Književniku*, kritizirajući ga zbog idejne dezorijentiranosti i nekompetentnosti glavnog urednika Milana Durmana.⁴⁹ Svibanjski broj *Književnika* u cjelini je intoniran kao polemika s Bogdanovim, a od samog Krleže zahtijeva da u svojem časopisu „čije značenje znamo uvažiti“ obustavi

---

⁴⁷ *Danas* 4(1934), 129.

⁴⁸ *Danas* 1(1934), 108 i 109.

⁴⁹ Vidi članke Miroslav Krleža "Uz osudu Milana Durmana", 85-86. i V. Josipović, "Pregled zagrebačkih časopisa: Književnik", 78- 84.

štetnu kampanju koja unosi dezorijentaciju u „najšire napredne čitalačke publike“.⁵⁰ Peti i posljednji broj časopisa *Danas* je zabranjen, zaustavljeno je njegovo izdavanje pa i polemika, a cjelokupna naklada je zaplijenjena. KPJ je tijekom razdoblja sukoba časopisa *Danas* i *Književnik* nastojala Krležu i njegove protivnike nagovoriti na primirivanje sukoba. U takvu misiju se uključuje nakon izlaska iz zatvora u ožujku 1934. i Josip Broz Tito, istupivši kao posebni izaslanik Mjesnog komiteta KPJ za Zagreb, ali i kao predstavnik zatvorenih članova KPJ koji su ga, dok se pripremao na izlazak iz zatvora, zadužili da u njihovo ime posreduje u okončavanju polemike.⁵¹ Svoje kontakte sa sukobljenim stranama opisao je u izvještaju Kominterni 2. kolovoza 1934.: oba sastanka s uredništvom *Književnika* su prošla sa zadovoljavajućim rezultatima: čvrsto su obećali da neće nastavljati polemiku. Susreti s Krležom nisu jednako dobro prošli. Dok je prvi sastanak djelovao obećavajuće, na drugom je sastanku Krleža izjavio kako ne vjeruje u mogućnost bilo kakve suradnje sa svojim protivnicima.⁵² U drugoj polovici godine sukob se ipak stišao te je Krležin časopis zabranjen.

3.4. Novi realizam i Teze za jednu diskusiju iz 1935.

Da su komunisti shvaćali opasnost koju predstavljaju sve jači fašizam i nacizam u Europi potvrđuje VII. kongres Kominterne. Kongres je održan tijekom srpnja i kolovoza 1935. u Moskvi. Na Kongresu je osuđen fašizam i donesena odluka da je najvažnija zadaća svih komunista u svijetu borba protiv fašizma. U skladu s tim zaključcima Kominterni mijenja svoju politiku – napušta *sektaški* pristup i zastupa suradnju s građanskim strankama koje se bore protiv fašizma u cilju stvaranja što šire Narodne fronte za obranu od fašizma i nacizma, a kako bi prebacili ozakonili svoje djelovanje. Ta promjena politike Kominterne odrazila se i na književnost. U književnosti započinje faza novog realizma koji predstavlja široki front lijevo orijentiranih pisaca okupljajući ne samo pripadnike socijalne literature nego i bivše nadrealiste, Krležu i njegovu grupu, dio umjerenih modernista, neke pisce tradicionalne orijentacije itd.⁵³ Novi realizam nije bio obnova ni nastavak realizma iz 19.

---

⁵⁰ Prijatelji i suradnici naprednih časopisa, "Naši o nama. Kritika i samokritika", *Književnik* 5(1934), 192-203.

⁵¹ Visković, *Sukob na ljevici*, 37.

⁵² Isto, 38.

⁵³ Jovan Deretić, *Kratka istorija srpske književnosti*(Beograd: BIGZ, 1987), (citirano: 5.1.2013). Dostupno na: http://www.rastko.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic-knjiz_11.html

stoljeća, već drugo ime za socijalno angažiranu literaturu čiji su predstavnici pokretu i dali ime novi realizam.

Godina 1935. donijela je i političke promjene u Jugoslaviji. Nakon atentata na kralja Aleksandra u Marseillesu 1934. godine završeno je razdoblje diktature i raspisani su izbori sljedeće godine. U skladu s novom Kominterninom politikom stvaranja Narodne fronte, KPJ inicira osnivanje jedinstvene radničke partije. U Zagrebu je osnovan *Inicijativni odbor* za stvaranje jedinstvene radničke partije, a Krležu je trebao biti predsjednik *Odbora*. Međutim, Krležu to odbija prvenstveno zbog toga što se ne slaže s idejom KPJ o suradnji sa socijaldemokratima. Jednako se protivio i sastavljanju samostalne izborne liste koja bi skrenula pažnju policije na njezine članove. Krležu je, u skladu sa svojim stavovima, tada napisao političko – programatski tekst, koji je trebao biti osnova za raspravu o novoj politici Narodnog fronta, *Teze za jednu diskusiju iz 1935. godine* (tiskane su 1953. u *Novoj misli*). *Teze* nisu primljene jer su bile preopširne i nisu bile sasvim na partijskoj liniji.⁵⁴ Ipak, Krležin stav da se ne izlazi na izbore prihvaćen je na proširenoj sjednici *Odbora*. Da se partijskom vrhu nije sviđala takva odluka i Krležin stav svjedoči pismo Josipa Broza Tita predstavniku KPJ pri Kominterni Ivanu Gržetiću u kojem se spominju pritužbe na Krležino destruktivno djelovanje pri stvaranju jedinstvenog Narodnog fronta i izlaska na izbore.⁵⁵

3.5. Polemika Đilas – Davičo

Časopis *Naša stvarnost*, čiji je urednik bio Aleksandar Vučo, pokreut je u Beogradu 1936. godine u Beogradu na osnovi Narodnog fronta. U časopisu surađuju mnogi lijevo orijentirani pisci i intelektualci (među kojima nije bilo Krleže) udruženi protiv fašizma. Počinje građanski rat u Španjolskoj i stvaraju se internacionalne brigade. Iste godine Milovan Đilas izlazi iz zatvora i uskoro se uključuje u *sukob na ljevici*.

Tih se godina, poglavito 1937. i 1938., vrše pregrupiranja među socijalnim piscima. Nova idejna i književna orijentacija realizira se kroz tri časopisa, koji se gase 1938. ili početkom 1939. To su *Književni savremenik – Kultura, Naša stvarnost, Znanost i život*. Nekadašnji nadrealisti sada su udruženi sa socijalnim piscima u borbi za revoluciju, ali neki

---

⁵⁴ Kalezić, *U Krležinom sazvežđu*, 256.

⁵⁵ Visković, *Sukob na ljevici*, 41.

od njih su i dalje otvoreni prema poetskom eksperimentiranju. Međutim, doprinosi nadrealizma u borbi, i u poetici novog realizma bili su dvojbeni za neke komuniste. Primjer toga je polemika Đilas – Davičo koja se vodila 1937. i 1938. godine. Oskar Davičo se, napustivši redove nadrealista, pridružio komunistima. On i Milovan Đilas zajedno su boravili u zatvoru u Srijemskoj Mitrovici. Davičo je bio osuđen 1932. godine na pet godina zatvora zbog komunističkih djelatnosti, a nakon izlaska iz zatvora objavio je pjesme u *Našoj stvarnosti* 1937. godine. Ognjen Prica, hvaleći Davičove pjesme kazat će u članku *Naša stvarnost* objavljenom u *Znanosti i životu*: „nadrealizam nije imao samo negativne strane“.⁵⁶ Na Pricin pohvalni sud reagirao je Đilas s *Nepotrebnim koncesijama nadrealizmu*, kazujući kako Prica griješi smatrajući da novi realizam prisvaja ono što je bilo pozitivno kod nadrealizma. Novi realizam nema što preuzeti od nadrealizma, ni u formi ni u sadržaju:

„Nadrealizam ne znači napredak, već dekedensu umjetnosti, duboku i kritičnu. Rušeći forme, ne stvarajući nove... nadrealizam ne znači razvoj već truljenje i stagnaciju... Zato se u ime novog realizma ne može kumovati sa nadrealizmom, niti se može priznati nadrealizmu i sličnim pokretima da mogu dati makar i elemente pjesničkog djela.“⁵⁷

Đilas tu ne govori samo o Prici već o jednoj generalnoj liniji koja je, po njegovu mišljenju, suprotna novom realizmu. Bivši nadrealisti nisu još uvijek u potpunosti prihvatili poetiku novog realizma i Đilas u tome vidi problem. Ne samo da nisu prihvatili poetiku novog realizma u potpunosti, već u nju pokušavaju utkati elemente poraženog nadrealizma što je, prema Đilasu, nedopustivo. Polemika se nastavlja sljedeće godine povodom objavljivanja novih Davičovih pjesama u *Našoj stvarnosti*. Đilas je u članku *O poeziji, povodom jedne knjige* objavljenom u *Kulturi* mnogo oštriji prema donedavnom zatvorskom drugu. Ne osporavajući Davičov talent i značaj njegovih pjesama ipak dodaje da Davičova „vrlo često ponesu riječi“, da „radi rimovanja žrtvuje smisao“, da je „obremenjen nejasnošću, apstraktnim modernističkim figurama – nepjesničkim i takvim koje lažno izražavaju stvarnost“.⁵⁸ U članku je na prvo mjesto stavio problem tendencije kao „pravilno političko postavljanje problema.“ Na tendenciju je gledao kao na sastavni dio djela, ne odvajajući ju od forme ni

---

⁵⁶ Znanost i život 2-3(1937), 14

⁵⁷ Znanost i život 5-6(1937), 244

⁵⁸ Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom*, 254

sadržaja. Prema njemu, materijalističkom odnosu prema umjetnosti nije svojstveno pridavanje veće važnosti formi ili sadržaju, „već ni makakvo suprostavljanje forme sadržini, makakvo odvajanje jednog od drugog“. Može se reći kako su se, za Đilasa, iz tendencije izdvajali sadržaj i forma djela. Na kraju razmatranja zaključuje:

„Doista, iz svega izlazi da se o Davičovoj poeziji ne može govoriti kao o pravilnom poetskom doživljavanju života, pravilnom pjesničkom veličanju tendencije, već naprotiv o pokušaju odbacivanja tendencije i politike iz poezije. Artizam namjesto doživljaja, blještava, kipeća forma namjesto sadržaja.“⁵⁹

Na taj Đilasov kritički osvrt Davičo je odgovorio člankom *Realizam i umjetnost* objavljenom u *Kulturi* u kojem zamjera Đilasu uskoću pogleda:

„Ja pitam, hoćemo li ostati na površini stvari ili ćemo zaroniti u njihovu noć, do dna, koji je dan? Je li realista onaj koji od događanja uhvati jedan vid samo, privid samo? Đilas odgovara: ne, nije. Ali šta to vredi kad još uvek ne razlikuje izgled od suštine, što to mari kad jednu stranu bivanja uzima za njegovu bitnost... Bilo je časova kad sam osećao da bi mi bilo lakše da se odreknem svih svojih pesama nego li da javno ustanem u odbranu realizma, da ga branim od Đilasa od prijatelja. Teško mi je i sad, a nema drugog izlaza. Ne mogu dozvoliti da prevladaju shvatanja koja vade oči realizmu, koja ga suzuju do nakaznosti, do smrti.“⁶⁰

U to vrijeme je iz Pariza u Beograd poslan pomirbeni rukopis *Novi realizam u poeziji* novinara Milodraga Miletića potpisan Titovim inicijalima. Prema svjedočenju Rodoljuba Čolankovića, nakon razgovora s Titom o Đilasovim napadima na Davičova, Čolanković je sastavio zajedno s novinarom Miletićem taj članak koji je onda Tito odobrio i složio se da bude potpisan njegovim inicijalima.⁶¹ Članak nije objavljen tada, već 1939. godine, što ga čini još zanimljivijim zbog tadašnjeg sukoba s Pečatom.⁶²

---

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ *Kultura* 7 (1938) , 255

⁶¹ Više o tome Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom* 90-91 i Rodoljub Čolanković, *Kazivanje o jednom pokoljenju* sv.3 (Sarajevo: Svjetlost, 1972).

⁶² Članak je objavljen u zagrebačkim Našim novinama 11(1939), 4-5.

Uspoređujući Đilasov stav prema nadrealizmu u polemici s Davičovom i ranije spomenuti članak iz 1932. *Nove pozicije nadrealizma*, u kojem blagonaklono gleda na razvoj nadrealista i njihovo skretanje ulijevo, vidimo da su u potpunoj opreci jedan s drugim. Po Đilasovim riječima u *Novim pozicijama nadrealizma* htio je biti „širi“ od drugih, a šest godina poslije prigovarala mu se uskoća pogleda. Đilas je u tom razdoblju evoluirao u čovjeka posvećenog revoluciji - cilju kojem sve podređuje. Iz ove polemike vidimo da Đilas ideju „harkovske linije“ o sintezi umjetnosti i revolucije prenosi i na novi realizam koji je barem u teoriji trebao donekle zastupati popuštanje takve politike.

3.6. Sukob s pečatovcima

Do početka 1939. godine Hitler je pokazao svoje prave namjere Anchlussom i Sudetskom krizom - Drugi svjetski rat u Europi je bio na pomolu. Vlada Milana Stojadinovića u Jugoslaviji približava se Italiji i Njemačkoj. Knez Pavle ne želi uvući Jugoslaviju u mogući rat i pokušava riješiti unutrašnje probleme kako bi ojačao državu. Stoga smjenjuje Stojadinovića i na mjesto predsjednika vlade postavlja Dragišu Cvetkovića. On u kolovoza 1939. potpisuje sporazum s Vladkom Mačekom, vođom najsnažnije hrvatske opozicijske stranke HSS-a. *Sporazumom Cvetković – Maček*, 26. kolovoza, stvorena je Banovina Hrvatska koja je trebala riješiti goruće nacionalno pitanje u državi. Moguća federalizacija Jugoslavije je došla prekasno. Samo šest dana poslije započeo je Drugi svjetski rat. KPJ je dovršavala konsolidaciju svojih snaga, a Krleža početkom veljače 1939. pokreće svoj četvrti časopis *Pečat*.

U rujnu 1938. Tito iz Moskve piše Georgiju Dimitrovu, kao generalnom sekretaru Kominterne, o pojavi trockizma u Jugoslaviji. Kao „poznate“ trockiste spomenuo je, među ostalima, Milivoja Magdića i Zvonimira Richtmanna, a kao „sumnjive“ je naveo Vasu Bogdanova i „profesora Marića“, a za Krležu je napisao: „... a stav poznatog književnika Miroslava Krleže nije jasan“.⁶³

Početkom 1939. pod okriljem KPJ izlaze časopisi *Umetnost i kritika* i *Mlada kultura* u Beogradu i *Izraz* u Zagrebu. Krleža se nije javio za suradnju ni u jednom od tih časopisa. Iako Krleža nije volio ni podržavao poetiku nadrealizma kojeg je izvrgnuo poruzi još 1925. u

---

⁶³ Kalezić, *U Krležinom sazvežđu*, 258.

Književnoj republici pišući o Ristićevom članku *Svedočanstva o ludilu*, postao je blizak s Markom Ristićem (još za vrijeme djelovanja časopisa *Danas*) kojeg poziva na suradnju u *Pečatu*.⁶⁴ Osim Ristića, u *Pečatu* surađuju Zvonimir Richtmann i Vaso Bogdanov, ljudi koje su komunisti označili kao trockiste. Da je na pomolu veliki sukob među njima vidljivo je iz dva članka prvog dvobroja *Pečata*: Krležinog programskog *Svrha Pečata i o njojzi besjeda* i Ristićevog *San i istina Don Kihota*. *Svrha Pečata i o njojzi besjeda* započinje riječima:

„Od Pečata očekuju se čarolije pobjedonosnog pobilice, to jest časopisa, koji se rado bije, te već samom svojom pojavom, kao s razlogom prodornim svrhu naše književne zbrke, polutanstva i krivovjerstva svakojakog, ogromno pobijanje i pokolj pojmova izaziva...“⁶⁵

Da se *Pečat* neće „biti“ samo sa starim Krležinim neprijateljem - desnicom postaje jasno kada se Krleža nekoliko stranica poslije osvrće na socijalnu književnost. Kritizira poeziju Jovana Popovića nazivajući je dječjom te se pita: „...kakvu korist ima takozvana socijalna književnost od takvih strogih književnih arbitara kao što su: Galogaža Stevan, Simeon Rikard, Đuro Tiljak ili Jovan Popović?“⁶⁶ Osvrće se i na polemiku s *Kulturom* i njezinim urednikom Đurom Tiljkom. Ristićev članak *San i istina Don Kihota* kritizira Zogovićevu pjesmu *Don Kihote na bombarderu* osporavajući mu razumijevanje „kulturnoistorijskih vrednosti i simbola“.⁶⁷

Reakcija slijeva je odmah došla. Prvo se javila mladež iz *Mlade Kulture* koja se nije slagala s Krležinim obezvrjeđivanjem ljudi u članku *O Pečatu i besjedi o njegovoj svrsi* i koja je napadala Ristića kao „nadrealističkog namesnika“.⁶⁸ Zatim se u časopisu *Umetnost i kritika* javio bugarski filozof Todor Pavlov, koji se suprostavljao idejama Zvonimira Richtmanna u *Pečatovom* članku *Prevrat o naučnoj slici u svijetu*. U časopisu *Naša stvarnost* pojavio se opširan polemički članak s potpisom Aleksandra Vuča *Nušić i mi*. Prema Zogovićevom svjedočanstvu, on je zapravo stajao iza članka u *Mladoj kulturi* i članka *Nušić i mi*, a djelovao je u dogovoru s Đilasom.⁶⁹ Ognjen Prica u članku *Recepti, propisi i dogme* objavljenom u *Izrazu* napada Ristića, a Krleži postavlja pitanje: otkud on, Krleža, u tom društvu? Njihovi

---

⁶⁴ Visković, *Sukob na ljevici*, 15.

⁶⁵ *Pečat* 1(1939), 119.

⁶⁶ Isto, 121.

⁶⁷ Isto, 38.

⁶⁸ Više vidi u *Mlada kultura* 2-7(1939), 165-168.

⁶⁹ Vasilje Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom* (Beograd: KIZ Trag, 1990), 188.

napadi na Ristića, Richtmanna i Bogdanova dobivaju na težini s Titovom osudom istih u članku *Trockizam i njegovi pomagači* u svibanjskom broju *Proleter*.⁷⁰ Tito u tom članku ne spominje Krležu zbog toga što Partija i dalje želi Krležu na svojoj strani te mu tako nudi odstupnicu. Krleža na sve te napade odgovara *Izjavom Miroslava Krleže* objavljenom u petom i šestom broju *Pečata* u kojoj potvrđuje da je na strani svojih napadnutih suradnika istaknuvši da su ti napadi zapravo usmjereni protiv njega:

„Hajka koja traje danas protiv pečata i pečatovih saradnika M.Ristića i V. Bogdanova, uperena je protiv mene i smiješne fraze kako su Ristić i Bogdanov moralni i politički mrtvaci, da šire trockizam, da su odrodi, da se nalaze na drugoj strani barikade, da surađuju s agentprovokatorima... da propovijedaju idealizam i nadrealizam s prikrivenim političkim namjerama – sve te klevete i podvale uperene su direktno i isključivo protiv moje ličnosti i mog književnog djela.“⁷¹

Krleža u *Izjavi* ujedno najavljuje da će napisati konačnu analizu *sukoba na ljevici* koja se onda i pojavljuje u 8. - 9. broju *Pečata* pod nazivom *Dijalektički antibarbarus*. KPJ i sam Tito nisu sasvim odbacili Krležu čak ni nakon njegove Izjave. Još uvijek je Partiji stalo da Krleža bude na njihovoj strani i pokušavali su ga odvojiti od grupe *pečatovaca*. Krleža je dugo vremena bio njihov idol i bez premca je bio i ostao najtalentiraniji jugoslavenski književnik tog vremena da bi ga samo tako odbacili. Od početka sukoba s Pečatom stupali su u kontakt s njim, razgovarali, pokušavajući ga pridobiti.

Kao delegat CK KPJ, Đilas se dvaput susreo s Krležom. Njihov prvi susret odigrao se u proljeće 1939. godine. Prema Đilasovim riječima, na tom prvom sastanku s Krležom uvidio je Krležino poznavanje SSSR-a, različitih linija koje su postojale prema Gorkom i Majakovskom. Kada je Krleža rekao da ne voli Majakovskog, Đilas se pozvao na Staljinovo visoko mišljenje o Majakovskom kao o najvećem pjesniku sovjetske epohe. Krleža je na to odmahnuo rukom i mirno odvratio: „To je Staljinov ukus“, što je Đilasa gotovo zaprepastilo.⁷² Prema Krležinom opisu susreta Đilas je „izjurio naglo kao lud“ na Krležine riječi: „Nije važno šta Staljin misli o literaturi...“, a Moša Pijada je tada pitao Krležu zna li s kim je razgovarao (1937. Đilas je postao član Pokrajinskog komiteta za Srbiju). Krleža je rekao da za njega nije važila nikakva komanda, da je on bio „ravnopravan u svakom razgovoru“ i da

---

⁷⁰ Proleter 1(1939)

⁷¹ Pečat 5-6(1939), 377.

⁷² Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom*, 242.

članovi CK nisu bili „nešto iznad“.⁷³ Drugi sastanak Đilasa i Krleže, nakon nekoliko mjeseci, odvio se u jednoj kavani u Zagrebu. Po Đilasovim riječima, drugi sastanak je značio udaljavanje jer Krleža više uopće nije vidio *Partiju*, spominjao je nekakav mali pokret bez utjecaja koji nema moć nešto promijeniti.⁷⁴ Đilas je tada, kako sam kaže, uvidio da Krleža ne razumije događaje i da ne vidi što se događa te je postao indiferentan prema njemu. O Krležinom „nonšalantnom“ ponašanju i slabom interesu za *Partiju* Đilas je rekao: „To je bio razgovor s intelektualcem koji je pristao da razgovara...“⁷⁵ S Krležom je poslije *Izjave* razgovarao i Tito. Da ništa konkretno o pomirbi iz tog razgovora nije proizašlo svjedoči *Izveštaj druga Valtera o situaciji u Jugoslaviji* koji je Tito uputio Kominterni u rujnu 1939.:

„Trockisti djeluju i na književnom poprištu. Oni u obliku revizije marksizma unose zbrku među inteligencijom. Mi još od marta izdajemo u Beogradu teoretski legalni časopis pod nazivom 'Nauka i kritika' u kojem saraduje iz Bugarske drug Pavlov člancima protiv neopozitivista. Grupa oko Krleže, na primjer Ristić, Richtmann, Podhorsky i Bogdanov, u osnovi sprovodi tu revizionističku kampanju. Mi smo ih raskrinkali u prvom broju 'Proleter'. Osim toga, partijske organizacije izdaju brošure umnožene na šapirografu, u kojima se oni raskrinkavaju.“⁷⁶

Krleža u razgovoru s Kalezićem, objavljenom u knjizi *Ljevica u sukobu sa Krležom* priča da je u ljeto i jesen 1939., poslije privatnih diskusija u kojima se najviše raspravljalo o Richtmannu, službenih posjeta pojedinaca u ime Partije, i kad se osjeća nadolazeći sukob koji će i njega zahvatiti, htio stupiti u kontakt s Titom, ali kako nije znao gdje se i kod koga Tito skriva u Zagrebu, uputio se u Beograd k Moši Pijadi da preko njega stupi u kontakt s Titom. Ne saslušavši ga do kraja Pijade je počeo psovati Richtmanna i Krležu što ga brani. „Da, mene je Moša otjerao... To je bio moj rastanak s Partijom...Poslije toga ja sam se odlučio za Dijalektički antibarbarus, jer sam jasno vidio kuda sve vodi...“⁷⁷ Da je taj događaj bio presudan za nastanak *Dijalektičkog antibarbarusa* ne slaže se s Krležinom najavom detaljne analize sukoba u *Izjavi* objavljenom u lipanjskom broju *Pečata*.

---

⁷³ Isto, 310.

⁷⁴ Isto, 242.

⁷⁵ Isto, 242.

⁷⁶ Visković, *Sukob na ljevici*, 68-69.

⁷⁷ Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom*, 314.

3.6.1. *Dijalektički antibarbarus*

U tom opsežnom polemičkom spisu na 235 stranica Krleža odbacuje optužbe ljevice usmjerene protiv *Pečata*, pečatovaca i njega samoga. Odbacuje optužbe da su njegovi suradnici i on trockisti, ali se distancira i od nadrealizma. Kaže kako je dugo šutio ne želeći poticati sukobe unutar ljevice, ali sada mora reagirati kako bi Prici „i njegovoj beletrističkoj kompaniji koja se samozvano nametnula za tumača, za mentora, pa čak i arbitra“ dokazao da

„govore o stvarima u koje se ne razumiju...Od danas branim dostojanstvo socijalne tendencije od diletanata i ne ću popustiti tako dugo dok ne sredim ove zbrke u pojmovima, u savjestima i književnim prilikama u okviru dijalektičkog krila naše lijeve, lijepe i napredne knjige, koju njeni samozvani branioci tako ustrajno brane od ljepote, od jasnih načela i od naprednosti, u ime tih istih principa koje negiraju.“⁷⁸

Glavni protivnici u *Antibarbarusu* su mu Ognjen Prica i Radovan Zogović kojeg doživljava kao glavnog reprezentanta i „arbitara“ socijalne književnosti. Najviše stranica *Antibarbarusa* je posvećeno opovrgavanju Pricine logike marksizma, poimanja književnosti i ismijavanju njegovog pitanja – otkud on, Krleža u tom društvu (u *Recepti, propisi i dogme*), kao i obezvređivanju Zogovićeve poezije. Pricu uspoređuje s autorom članka *Quo vadis, Krleža?* Bogomirom Hermanom od kojeg se sam Prica ograđuje, a napada Krležu iz istih razloga i istim argumentima kao Herman s tim što to po Krleži Herman puno bolje i uvjerljivije radi. Krležin ton je oštar i podrugljiv kroz cijeli *Antibarbarus* koji završava riječima.

„Nije riječ o politici u ovoj raspri koja se rasplamsala oko *Pečata* nego o književnosti i nije riječ o našem desnom političkom zastranjenju nego o lošem, dijalektičkom, bezidejnom i bezuslovnofrazerskom primjenjivanju teze o socijalnoj tendenciji u okviru naše lijeve knjige, gdje se taj obrt tjera sasvim slabo i dosadno, i gdje nekoliko nesposobnjaka, polijeivši do bezumne fraze, misli, da se svi poletarci sveukupnog našeg književnog početništva mogu prekrijumčariti u književnost kao plovke u palaču, u ujedinjenom jatu gaćući gluposti, pod četvrtonskom palicom velikog svog ideologa i dirigenta R. Zogovića. S ucjenjivačima, sa kleveticima i s političkim provokatorima,

---

⁷⁸ Pečat 8-9 (1939), 134.

koji tu mračnu rabotu vrše pod krinkom dijalektike samo zato da bi time zaštitili svoju književnu nesposobnost, s takvim nezdravim pojavama treba obračunati, konačno i neopozivo. A da će se to dogoditi - prije ili kasnije, zato im pisac ovoga *Antibarbarusa* jamči svojim potpisom."⁷⁹

Samog Đilasa Krleža ne individualizira kao protivnika već ga uvijek spominje u sprezi sa Zogovićem, Pricom ili Popovićem. Đilas je za Krležu tada predstavljao jednog od „arbitara“ socijalne književnosti koji se ni po čemu nije posebno isticao, stoga ga mu i ne posvećuje previše prostora u *Antibarbarusu*, npr.:

„...ta gospoda treba da čitavim kapacitetom svoje logike i svog morala mirno i dostojanstveno shvate već jedanput da čovjek ne postaje zato banditom, jer ne vjeruje u socijalno-tendencioznu prodornu snagu poezije jednoga Jovana Popovića na primjer, Radovana Zogovića na primjer ili Mila Nikolića (Milo Nikolić je pseudonim Milovana Đilasa op. M.R.).“⁸⁰

Međutim, zanimljiv je jedan odlomak *Antibarbarusa* koji se odnosi na Đilasa:

„Smatrate li vi mene – doista – takovom mizerijom kao što me smatra Milo Nikolić, koji mi je, potapšavši me jovijalno, preporučio: neka pišem dalje svoju beletristiku, ali neka se kanim ideologije, a pogotovo politike, jer se u to savršeno ništa ne razumijem! Ovo sve što pišem od Podravskeg motiva dalje, čista je kontrarevolucija! Da mu ne kažem magare (kao Prica Newtonu), pomislih u sebi: kako da objasnim ovom Newtonu da je naivan? Likvidiravši tako i ovaj nesporazum pasivnim smiješkom, dao sam tome Milovanu prilike da me proglasi mizerijom, koja nema što da kaže u principijelnoj debati.“⁸¹

Iz ovog odlomka vidljivo je kako je u pozadini *Antibarbarusa*, kao i u cijelom *sukobu na ljevici* politički problem, iako Krleža kaže da „*nije riječ o politici u ovoj raspravi*“. Kasnije je

---

⁷⁹ Isto, 232.

⁸⁰ Isto, 175-176.

⁸¹ Isto, 103.

Krleža tvrdio da iza *Antibarbarusa* stoje moskovski procesi što se iz samog teksta *Antibarbarusa* ne može iščitati, za razliku od njegovog romana *Banket u Blitvi* (prva dva dijela knjige objavljeni 1938. i 1939., treći tek 1963.) gdje se takvo što da naslutiti.

3.6.2. Književne sveske i Peta zemaljska konferencija

Poslije *Antibarbarusa*, mir i kompromis s Krležom više nije bio moguć. Morao je uslijediti odgovor *Partije*. Započeo je organizirani rad na specijalnom zborniku radova pod naslovom *Književne sveske* koji se pojavio u Zagrebu u ljeto 1940. O pripremama i nastanku *Književnih sveski* Đilas kaže da se na jednom od uobičajenih sastanaka dogovorio s Kardeljom o organiziranom obračunu s Krležom: „radi daljeg utvrđenja partije, to se moralo uraditi... Jedan od inicijatora za pokretanje Književnih svezaka sam ja“.⁸² On i Kardelj su počeli raditi na pripremama za obračun prije Titova povratka u zemlju. U to vrijeme, u Beogradu su ilegalno živjeli Koča Popović, Stefan Mitrović i Đilas, a Kardelj je bio u Zagrebu i Sloveniji. Sve što se u Beogradu radilo bilo je povjereno Đilasu. Svi su organizirano razmišljali o obračunu s Krležom, a neki već i pisali. Kako bi što napisali o tome su i razgovarali sastajući se ne samo u Beogradu, već i u Zagrebu. Tamo je za daljnji rad bio zadužen Bakarić. Kada se Tito vratio iz Moskve, upoznavši se s pripremama za obračun, bio je u početku oprezan i rezerviran, ali kad je uvidio težinu situacije onda ih je „možda i požurivao...“⁸³ Na kraju su *Književne sveske* sadržavale 12 članaka. Osim ranije pisanih i tiskanih članaka kao što su: *Savremena filozofija i prirodne znanosti*, *Recepti, propisi i dogme* i *Barbarstvo Krležinog 'Antibarbarusa'* Ognjena Price, *O filozofstvujušćim fizičarima* Todora Pavlova, *San i istina Marka Ristića* Otokara Keršovanija, posebno za ovaj zbornik napisani su: *O dijalektici i antibarbarstvu* Miroslava Krleže, *Dijalektički pogledi Miroslava Krleže o umjetnosti* i *Zvonimir Rihtman skida masku* Todora Pavlova, *Od nerazumijevanja do revizionizma* Mile Nikolića (Milovan Đilas), *Ratni ciljevi Dijalektičkog antibarbarusa* Koče Popovića, *Nekoliko općih primjedaba povodom pečatovskih revizionističkih pokušaja* Stefana

---

⁸² Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom*, 251.

⁸³ Isto, 244. Stavovi o ulozi Tita u pripremanju *Književnih sveski* u literaturi o sukobu na ljevici prilično se razlikuju: Stanko Lasić u knjigama *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952* i *Krleža. Kronologija života i rada* tvrdi da Tito nije sudjelovao u pripremanju zbornika jer se tada nije nalazio u Jugoslaviji, a po njegovu povratku Književne sveske su već izašle, a Kalezić u knjizi *U Krležinom sazvežđu* drži da je Tito bio izravno uključen u sukob s Krležom i u pripremu *Književnih sveski* jer se vratio u Jugoslaviju prije njihova objavljivanja.

Mitrovića. Za *Književne sveske* pisao je i Radovan Zogović koji je u to vrijeme bio u bolnici. Đilas je rekao da „nisu bili za Zogovića“ kao suradnika *Književnih svezaka* jer je „bio na udaru“ u *Dijalektičkom antibarbarusu*. Obračun je trebalo voditi bez mogućih „ličnih animoznosti“. Pročitao je fragmente Zogovićeve teksta koji je bio predugačak, i nije mu se svidio: „igra riječi“, „nadmudrivanja“, „nije se išlo na čisto“, tekst mu se nije svidio i to – „politički se nije svidio“. ⁸⁴ Osnovni prigovori *Književnih sveski* upućeni Krleži i njegovim suradnicima svode se na nedovoljno poznavanje marksizma, revizionizam i reakcionizam; pečatovci su optuženi za odbacivanje principa revolucionarne borbe, te započinjanje diskusije o slobodi umjetnosti u trenutku kad je potrebna jedinstvena i čvrsta lijeva fronta. Đilasov članak *Od nerazumijevanja do revizionizma* je najoštrija osuda Krleže u *Književnim svescima*. Đilas optužuje Krležu da se poslužio svim „otvorenim i prikrivenim neprijateljima napredne teorije“ da ga prihvate kao svojega moćnog zaštitnika i da se svrstaju iza njega.⁸⁵ Da bi to dokazao, Đilas opširno citira aktualne tekstove iz protukomunističkih časopisa i novina osobito se zadržavši na pohvalama trockista okupljenih oko *Naše zemlje*, čime želi upozoriti da, unatoč Krležinu izričitom ograđivanju od trockizma, njegov polemički tekst jest percipiran kao trockistički: upravo ga oni najviše hvale i pozivaju se na njega. Nakon toga uvodnog dijela svojega polemičkog eseja, Đilas se prisjeća kako je njegova generacija lijevih omladinaca krišom, ispod školskih klupa, čitala Krležina djela doživljavajući ga kao velikog učitelja:

„Njegove riječi podizale su mladiće iz učmalosti u koju ih je zatvaralo sve ono što je dotrajalo, što je već trebalo da više ne traje, a ipak je trajalo - još tvrdokorno u svom umiranju.“⁸⁶

Međutim, Đilas konstatira da čak i ta njegova rana angažirana djela pokazuju Krležino površno poznavanje i nerazumijevanje marksizma te da se i tada već mogao naslutiti budući sukob. Na primjerima iz Krležinih eseja prikazuje kako se Krležino „nerazumijevanje marksizma pretvorilo u borbu protiv marksizma“.⁸⁷ Pokazuje kako Krleža nemarksistički tretira ulogu ličnosti u povijesti, ne razumije pojam diktature proletarijata, ne poznaje osnove

---

⁸⁴ Isto, 251.

⁸⁵ *Književne sveske* 1(1940), 167.

⁸⁶ Isto, 172.

⁸⁷ Isto, 172.

Marxove politike, ekonomije i Lenjinove analize imperijalizma, pokazuje simpatije prema Zinovljevu i Buharinu koji su se naposljetku pokazali „izdajnicima“. „Krlježa nikada nije razumijevao marksizam, nikada nije shvatio probleme koje je proletarijat rješavao u najsudbonosnijim bitkama (Oktobar, Pjatiljetka, imperijalizam itd.).“⁸⁸ Potom Krlježi zamjera i njegovo protivljenje ljevičarskim demonstracijama protiv *Konkordata*, analizira njegovu relativizaciju svih *pogleda na svijet* u romanu *Na rubu pameti*: „ubija se tamo i ovamo u ime pogleda na svijet.“⁸⁹ Optužuje Krlježu i pečatovce za „maskirani revizionizam“ kojeg objašnjava ovim riječima:

„Ta oštrina, ta neposrednost borbe, ta angažovanost milionskih masa koje uništavaju sve i svakoga tko im se ispriječi na putu, natjerale su i Krlježu i grupu oko Pečata da maskiraju svoje aktivno suprotstavljanje toj liniji, da maskiraju čitav svoj revizionizam, da predstave razmimoilaženja sa tim pokretom kao diskusije o talentima i netaalentima, o pismenim genijima i nepismenim budalama, da stvarne razlike prikriju kićenim frazama, u čemu je grupa oko Pečata zaista veoma dobro ispekla zanat.“⁹⁰

U vrhu KPJ, prekid tiskanja *Pečata* i Krlježina šutnja nakon pojave *Književnih sveska* doživljeni su kao prešutno priznanje poraza, stoga na *Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ*, koja je održana u Zagrebu od 19. do 23. listopada. 1940. godine, u glavnom referatu kojeg je podnio generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito, sukob s Krlježom i pečatovcima predstavljen je kao završen slučaj s njihovom definitivnom osudom:

„No borba protiv Partije počela je u obliku revizije marksizma-lenjinizma. Slučaj sa Krlježinim *Pečatom* to potvrđuje. Partija je odmah poduzela mjere protiv te pojave, protiv elemenata kao što su Rihtman, Ristić, Bogdanov i drugi, čija su imena bila objavljena u *Proleteru* 1938. g. Kad se kasnije pokazalo da su uzaludni svi pokušaji da se Krlježa odvoji od tih ljudi, partija je poduzela i protiv njega energične mjere. Izašla je jedna knjiga u kojoj se temeljito objasnilo to teoretsko iskrivljavanje nauke Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina. Slučaj sa Krlježom prijetio je da zauzme široke razmjere zbog neobaviještenosti široke napredne javnosti i došlo je do žučnih borbi u pojedinim

---

⁸⁸ Isto, 186.

⁸⁹ Isto, 190. Krlježino aludiranje na moskovske procese.

⁹⁰ Isto, 191.

mjestima gdje su i neki naši drugovi nasjeli Krleži i usprotivili se gledištu Partije po tom pitanju. Blagodareći mobilizaciji čitave Partije protiv te pojave u našem pokretu, uspjelo je uglavnom osujetiti ovaj pokušaj revizionista i neprijatelja radničke klase. Potrebno je stoga da ubuduće budno prate članovi Partije sva slična i namjerna skretanja i da ih energično onemogućavaju."⁹¹

Zanimljivo je što je ovaj dio referata izostavljen u njegovom objavljivanju 1946. u časopisu *Komunist*. Također je zanimljivo što je Krleža za njega saznao tek kada mu je Kalezić ukazao na njega u razgovoru 1974. godine, uvidjevši da Krleža ne shvaća kako iza sukoba nisu stajali „neki službenici u Partiji, mali socijalni pisci“, već generalni sekretar CK KPJ i cijela *Peta zemaljska konferencija*.⁹²

---

⁹¹ Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom*, 345 i 346.

⁹² Isto, 343-346.

4. VRIJEME DRUGOG SVJETSKOGA RATA

Iako u vrijeme Drugog svjetskog rata na području Jugoslavije nije bilo sporova na književnoj ljevici, ono je jedno od osjetljivijih trenutaka u odnosu Đilasa i Krleže. Za vrijeme rata, Đilas je bio jedna od najistaknutijih ličnosti: član Vrhovnog štaba Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (NOV i POJ), a 1942. na oslobođenom je teritoriju postao urednik časopisa Borba. Krleža je ratno vrijeme proveo u Zagrebu pod ustaškim režimom strahujući za svoj život zbog njegovih ljevičarskih stavova, međutim, razni ustaški lideri su mu nudili suradnju koju je odbijao. Krleža je to u razgovoru s Kalezićem ovako objasnio: „Meni su Književne sveske sačuvale glavu za vrijeme rata... One su bile moj kišobran... kad ga jedni napadaju nezgodno je da to urade i drugi, i tako se provukao“⁹³ Đilas i drugi komunisti zamjerali su Krleži neodlazak u partizane i rat. Na tu temu Đilas se više puta osvrnuo u svojim memoarima. U *Memoarima jednog revolucionara (Memoir of a revolutionary)* objavljenima 1973. godine, Đilas je napisao da se radi o „običnom kukavičluku“. Kasnije je u *Revolucionarnom ratu* i u *Vlast i pobuna* Đilas blaži, objašnjavajući to kao krležijansku skepsu „nad istorijskim preokretima, Krležinu doslednost u zgražavanju nad svakim nasiljem“⁹⁴ Krleža je osim „običnog kukavičluka“, zamjerio Đilasu što je u *Memoarima jednog revolucionara* napisao da je Krleža „proveo veoma kratko vreme u ustaškom zatvoru: Oslobodio ga je Mile Budak, Pavelićev doglavnik i glavni ideolog ustaškog režima. Nakon puštanja iz zatvora, Krleža je posetio Pavelića. Budak ga je potapšao po ramenu i rekao: Ne brinite Fric, sve će biti dobro.“⁹⁵ Krleža, komentirajući taj dio memoara u razgovoru s Kalezićem, kaže: „Molim vas, on tamo piše kako me Budak potapšao po ramenu... Otkud on to zna...Je li bio tamo?“ Slično je komentirao i spomenuti susret s Pavelićem: „Otkud on zna šta je i kako je bilo?“⁹⁶ Krležin često prepričavan odgovor da nije otišao u partizane jer mu je bilo svejedno hoće li ga ubiti Dido (Eugen Dido Kvaternik) ili Đido (Đilas), Krleža je potkrepljivao pričom da mu je sam Đilas poslije rata rekao da bi ga ubio da je došao u partizane. To je bio njihov prvi poslijeratni susret. Krleža je došao u

---

⁹³ Isto, 315 i 316.

⁹⁴ Milovan Đilas, *Revolucionarni rat* (Beograd: Književne novine, 1990.), 312.

⁹⁵ Đilas, *Memoir of a Revolutionary* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1973), 346.

⁹⁶ Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom*, 337.

Beograd i otišao u Centralni komitet, „današnju“ zgradu restorana Madera i ušao u Đilasovu kancelariju:

„Đilas je bio u vojničkoj uniformi, sa čizmama do koljena i šetao je od zida do zida...Krlježa je pričao da se bio smanjio, sagao, da ga jedva bilo, a kad ga je Đilas pitao zašto nije došao u partizane Krlježa se još više snuždio...možda je odgovorio da 'poslije Nazora nije imalo smisla ići u partizane', ne sjeća se , a možda je rekao da se bojao da ga partizani ne ubiju, jer zna kakvu je polemiku vodio s komunistima prije rata... Krlježa opisuje kako je izgledao Đilas: jak, silan, nadmen, odlučnog koraka, sa uniformom, u čizmama, i šetao od zida, ćuti, gleda oštro u Krlježu...Najzad je Đilas progovorio: da ga je kakvim slučajem, sreo 1942. godine – ubio bi ga...“⁹⁷

Đilas je tu Krlježinu izjavu više puta demantirao:

„Krlježa se na mene naljutio kad je čuo da sam ja u svojim memoarima napisao kako ga je Mile Budak ...oslobodio zatvora i tada potapšao po ramenu: 'Ne brinite, Fric, sve će biti dobro'.To se inače pričalo u CK Hrvatske. Počeo je da piše netačne stvari. Naprimjer, da bih ga ja ubio...Onda je počeo i s tom pričom o Maderi: kako sam ga ja posle rata dočekao namršten, u čizmama, šetajući od zida do zida, i da sam mu tada, navodno, rekao da bi možda i bio ubijen da je u toku rata došao u partizane. Možda sam ja tada rekao da se eventualno moglo i svašta dogoditi da je naleteo na neku neupućenu skojevsku ili partizansku grupu, ali nikako da su mu tu sudbinu nametnuli partijski vrhovi, jer takva budalaština nije nikome padala na pamet...nama je Krlježa bio potreban za vreme rata, više nego mi njemu.“⁹⁸

Iz tog ratnog vremena važno je spomenuti i Đilasovo pismo Rankoviću iz 1942. godine u kojem se spominje Krlježa i sukob s njim. Iz pisma saznajemo da je Tito ljut na Đilasa zbog Krlježe, a da je to Đilasu priopćio Moša Pijade (ćića Janko). Đilas Rankoviću u pismu objašnjava da bi nove polemike s Krlježom, koje mu se nepravedno pripisuju, bile „idiotizam“:

---

⁹⁷ Isto, 337.

⁹⁸ Enes Čengić, *S Krlježom iz dana u dan: post mortem II* (Zagreb: Globus, 1990), 7- 8.

„Diskusija o tome je završena, po mom mišljenu, za sva vremena. Nije završeno jedno: ocena Krleže kao književnika, ali to je stvar istorije književnosti i stvar dugog studioznog rada. Krivo mi je jedno, što ljudi prilaze meni i govore mi da ja mislim da Krleža – kao književnik – ne znači ništa (ćiča Janko). To nikad nisam mislio, čak sam i suprotno tome pisao. Krleža ima velikih, možda čak i genijalnih stvari (balade Kerempuha i dr.), a ima i slabih. I slabe su baš one u kojima je htio da istupi kao neki društveni kritičar (Na rubu pameti, Banket u Blitvi i dr.)... Ali sve u svemu, meni je od svega najznačajnije da se Stari ljuti. Da se ljuti, bez obzira zbog čega, ima i onako dosta muke.“⁹⁹

---

⁹⁹ Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom*, 292.

5. POSLIJERATNO RAZDOBLJE DO LJUBLJANSKOG KONGRESA 1952. GODINE

Nakon završetka Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji nastaju potpuno novi uvjeti za književni i teoretski rad što je, kako tvrdi Stanko Lasić, rezultiralo da neki analitičari smatraju da je *sukob na književnoj ljevici* završio *Književnim sveskama*, što po njemu nije točno. Iako u razdoblju dominacije teorije socijalističkog realizma (1945.-1948.) nije bilo prijašnjih sukoba, dubinske naslage bile su „prožete oštrim konfrontacijama“.¹⁰⁰ U svakom slučaju, između Krleže i Partije nije bilo sukoba. Socijalistički realizam postao je službeni umjetnički pravac u SSSR-u nakon *Kongresa sovjetskih pisca* 1934. godine, a poslije Drugog svjetskog rata se proširio i na ostale istočnoeuropske zemlje komunističkog svijeta pa tako i u Jugoslaviji. S osnovnom namjerom glorifikacije vladajućeg režima, isključivao je mogućnost ikakve kritike i tako onemogućio umjetnicima slobodu umjetničkog izražavanja. U Jugoslaviji je ustanovljen *Agitprop – Odjeljenje za agitaciju i propagandu*, tijelo koje se brinulo da se postavke socijalističkog realizma provode u praksi, na čelu kojeg je bio Milovan Đilas.

Krleža se 1945. godine pomirio s Partijom. O Krležinom pomirenju s KPJ i njegovom prvom poslijeratnom susretu s Titom 1945. Đilas je rekao:

„Pomirenje je bilo obično, bez velikih muka... Najprije se čulo, ubrzo poslije oslobođenja, da se Krleža približava, da daje znake o svojoj lojalnosti, čak da bi želio Tito da ga primi. To je bilo možda već 1945. godine... Tito nije htio da ga primi sam, nego da bude još neko...Tito je špiclov - nije htio da mu se kaže da on nešto sa Krležom uglavljuje, utolikoprije što su neki drugovi negodovali kad su čuli da će Tito razgovarati sa Krležom, s kojim se Partija, takoreći do juče, svađala i obračunavala. I Tito je pozvao mene“, rekao je dalje Đilas, dodajući šta je i u kom smislu Tito govorio Krleži: "No Krleža, bilo je što je bilo, moralo se onako postupiti, potrebna je bila jedinstvena Partija, radi odbrane Jugoslavije, a ti si, kao Jugoslaven, to morao da znaš i razumiješ..“¹⁰¹

---

¹⁰⁰ Lasić, *Sukob na književnoj ljevici*, 246.

¹⁰¹ Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom*, 244.

Iste godine Krleža se javlja prvi puta nakon *Pečata* sa svojim esejem *Književnost danas* objavljenom u prvom, listopadskom dvobroju *Republike*. Njime se vraća temi umjetničkog čina i njegove društvene funkcije, ali Krleža sada brižno zaobilazi aluzije u kojima bi se mogli prepoznati njegovi predratni stavovi. Priznavši kao bitnu zadaću suvremene književnosti svjedočenje o „ukletoj zbilji“, Krleža i dalje inzistira na važnosti izražajnih sredstava umjetnosti jer, bez obzira na opravdanost socijalnog angažmana, lišena umjetničke izražajnosti svaka se poruka pretvara u frazu:

„Kao svjedok ovog ukletog vremena pred budućim pokoljenjima, književnost naša danas treba da bude svjesna svojih izražajnih sredstava, bdijući postojano nad tim, da joj se izražajno sredstvo ne izrodi u frazu. Fraza pretvara ljudsku riječ u svrhu, a osjećaje u kalupe, u sheme, u klišeje; fraza od najplemenitijih zamisli stvara hijerarhiju crkve i klepet kostura u skupocjenim brokatima.“¹⁰²

Krleža u *Dnevniku* i *Zapisima sa Tržiča* tvrdi da je taj njegov tekst izazvao nezadovoljstvo Đilasa, koji se pobrinuo da se zabrani knjiga *Gospoda Glembajevi* u nakladi S. Oreškovića, a i da se skine s repertoara beogradskoga *Narodnog pozorišta* drama *U agoniji*. Međutim, Stanko Lasić ocjenjuje da su Krležini iskazi pretjerani, da nije bila riječ o pravim zabranama već da je „vjerojatno došla neka direktiva da se ne favoriziraju suviše ta djela koja više 'ne odražavaju našu stvarnost' i u kojima nema 'pozitivnog junaka.“¹⁰³ Sam Đilas je to opovrgnuo u razgovoru s Momčilom Đorgovićem: „Krleža se jedi kako sam ja spaljivao njegove knjige i izbacivao ih iz biblioteke. Ni to nije tačno: niko ničije knjige nije spaljivao. Krleža je u stvari bio maza *Politbiroa*.“¹⁰⁴

Peti kongres KPJ održan je u srpnju 1948. godine, samo dvadesetak dana poslije *Rezolucije Informbiroa*, s ciljem dokazivanja jugoslavenske pravovjernosti prema SSSR-u, na kojem je još jednom potvrđen socijalistički realizam kao jedini *pravi* književni pravac. Kako tada još nitko nije slutio da će KPJ uskoro negirati teoretske postavke staljinističkog komunizma, kongres je usmjeren na obranu i afirmaciju tog marksizma. Kongresu je prisustvovao i Krleža. Đilas, koji je na Kongresu izabran za člana *Politbiroa* CK KPJ, u svom referatu *Izvjestaj o agitaciono - propagandnom radu* uočio je da sukob s *Informbiroom* nosi

---

¹⁰² *Republika* 1-2(1945), 139-160.

¹⁰³ Lasić, *Krleža. Kronologija života i rada* (Zagreb: GZH, 1982.), 342.

¹⁰⁴ Momčilo Đorgović, *Đilas: vernik i jeretik* (Beograd: Akvarijus, 1989), 81.

opasnost nevjerice u marksizam. Ukazivao je da su današnja književna i estetska orijentacija samo nastavak one borbe koju je KPJ još od 1935. vodila protiv „dekadentnih i antipartijskih shvatanja o apsolutnoj slobodi umjetničkog stvaranja.“¹⁰⁵ U tom referatu Đilas se osvrće i na predratni sukob s pečatovcima i Krležom čije ime nije spomenuto u referatu:

„U toj borbi za idejno jedinstvo Partije ozbiljnu opasnost je predstavljala većina intelektualaca koji su se iz raznih pobuda bili okupili oko časopisa *Pečat* ... Postojala je ozbiljna opasnost da se sve druge antimarksističke i antipartijske grupe okupe oko *Pečata* ... Ideološki obračun s grupom oko *Pečata* značio je, ustvari, završni udarac u borbi za idejno-političko jedinstvo Partije i radničkog pokreta.“¹⁰⁶

U razgovoru s Kalezićem na njegovo pitanje zašto je tada spominjao sukob s *Pečatom*, Đilas je odgovorio da se na Petom kongresu KPJ to nije moglo prešutjeti, to je bio „istorijski trenutak i jedan kongres morao je da ocijeni istoriju“. Znao je da Krleža prisustvuje kongresu i da mu nije bilo prijatno, ali to se nije moglo zaobići ili prešutjeti. Drži da je bilo dovoljno što se nije spomenulo Krležino ime. Od drugih je čuo da se Tito naljutio na njega zbog toga, ali njemu nije nikad ništa rekao, kao što mu to ni Krleža nikad u kasnijim susretima nije spominjao.¹⁰⁷

Nakon 1949. dolazi do promjena na polju književnosti. Socijalistički realizam se otvara slobodnijim tezama socijalne literature. Umjetnost više nije koncipirana kao obično sredstvo za realizaciju partijske strategije i taktike. Pojam socijalističkog realizma je redefiniран i to je najjasnije došlo do izražaja na *III. kongresu saveza književnika Jugoslavije*, održanom od 5. do 7. listopada 1952. u Ljubljani. Krleža u svom *Ljubljanskom referatu* pokušava balansirati između osude normativne poetike socijalističkog realizma, ali i neprihvatanja one vrste „ideološki skeptičkih tekstova“ koje piše dio književne inteligencije ne prihvaćajući materijalističku metodu. Kao odgovor na te krajnosti Krleža zagovara vlastitu socijalističku književnost i umjetnost koja:

---

¹⁰⁵ Lasić, *Sukob na književnoj ljevici*, 274.

¹⁰⁶ Isto, 275.

¹⁰⁷ Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom*, 264.

„treba da se ostvari na svima sektorima socijalističke kulturne djelatnosti, a naročito književnosti, što je, mislimo, jedan od najosnovnijih preduslova za izgradnju naše socijalističke kulturne svijesti. Jedan od glavnih zadataka naše književnosti i naše književne kritike bio bi da ne vodi diskusije o generalnoj liniji širokopotezno, na odbrani nekih materijalističkih misaonih i metodičkih principa ('grosso modo'), nego da primjenjujući analitičku metodu uđe u detaljno stvarno ispitivanje elemenata naše vlastite konzervativne svijesti u svim njenim vidovima i nijansama i u svim trikovima i načinima.“¹⁰⁸

Veći dio kulturne javnosti, osobito mlađih, modernistički orijentiranih umjetnika, doživio je Krležin *Ljubljanski referat* prije svega kao objavu definitivnog raskida s poetikom socijalističkog realizma; Krležin dio referata koji inzistira na nepobitnosti metode dijalektičkog materijalizma i formulama socijalističke umjetnosti ostao je u drugom planu.¹⁰⁹ Stanko Lasić smatra da tim referatom završava *sukob na ljevici* jer je Krleža definitivno izbio u sam centar književnog i društvenog života Jugoslavije. Đilas se u svojim memoarima osvrće na taj Krležin referat jer „obožavatelji“ Krleže tretiraju taj referat kao prijelomni, „istorijski događaj u oslobođenju južnoslavenskih kultura, a napose južnoslavenskih književnosti, od dogmatskih, staljinističkih stega“, dodajući da to nije bio samostalan istup Krleže već da je unaprijed dogovoreno u CK s Đilasom i Kardeljem. „To ne umanjuje Krležinu inicijativu i originalnost, nego samo otkriva da nije on, Krleža, napravio prelom, jer on to nije ni mogao, nego je prelom učinjen najpre... u vrhovima partije.“¹¹⁰

---

¹⁰⁸ Visković, *Sukob na ljevici*, 107-108.

¹⁰⁹ Isto, 108.

¹¹⁰ Đilas, *Vlast i pobuna* (Zagreb: EPH Liber, 2009), 314-315.

6. ĐILASOVA I KRLEŽINA POSLIJERATNA SURADNJA U *NOVOJ MISLI*

Nakon sukoba sa Staljinom, a osobito na početku 50-ih godina, započinje Đilasova ideološka preobrazba. Tijekom 1953. kulminira njegova borba za liberalna stajališta i bržu demokratizaciju jugoslavenskog društva. Od fanatičnog pobornika staljinističkog komunizma za vrijeme rata optuženog za lijeve greške, postaje liderom borbe za liberalizaciju jugoslavenskog komunizma. Objavljuje niz članaka u beogradskoj *Borbi* propagirajući svoje liberalne ideje. Pokušava okupiti oko sebe što širu jugoslavensku inteligenciju, a među njima i Krležu. To je bio period suradnje Krleže i Đilasa, čiji je odnos zbog bliskosti temeljnih gledišta tada bio oslobođen animoziteta prethodnog razdoblja. Đilas pomaže Krleži pri osnivanju Leksigrafskog zavoda 1950. godine. S Đilasom se Krleža dogovara i na početku 1952. kad namjerava pokrenuti časopis *Danas 1952.* koji bi bio nastavak Krležina međuratnog časopisnog projekta.¹¹¹ Nakon neuspjeha tog projekta priključuje se 1953. Đilasovoj inicijativi da se pokrene *Nova misao* u Beogradu i sudjeluje na pripremnim sastancima uredništva. Prema svjedočenjima nekih mlađih pisaca koji su pozivani na sastanke kao potencijalni suradnici (Petra Džadžića i Svete Lukić) Krleža je na tim sastancima bio uglavnom svadljiv, sukobio se čak i s Ivom Andrićem ironizirajući njegova razmatranja o prirodi književnosti.¹¹² Prema svjedočenju samoga Krleže, glavni spor je bio ipak sa samim Đilasom koji nije želio uključiti starog Krležinog prijatelja i suradnika Marka Ristića u redakciju, zbog čega ni Krleža nije prihvatio članstvo u uredništvu.¹¹³ Ipak, suradnju u *Novoj misli* nije odbio između ostalog jer je „smatrao svojom šansom da se putem toga časopisa obračuna s grupom oko časopisa *Pogledi*“ koja je, kaže, protiv njega „podigla čitavu hajku“, ali *Nova misao* na takvo što nije pristala.¹¹⁴ Sam Đilas u svojim memoarima o radu u *Novoj misli* i ulozi Krleže kaže:

"Redakcija *Nove misli* je održavala česte sastanke. *Nova misao* je redovno mesečno izlazila, u 12 000 primeraka... sve do danas, koliko mi je poznato, to je jedini mesečnik za kulturu koji nije subvencionisan... Rad u *Novoj misli*, a još više oko nje,

---

¹¹¹ Visković, "Milovan Đilas", *Krležijana*. Dostupno na: <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1479>

¹¹² Visković, "Kako su se mimoišli krugovaši i Krleža", *Nova Istra: časopis za kulturološke i društveneteme*. Dostupno na: http://www.gradpula.com/nova_istra/2003/krugovi-9.htm

¹¹³ Krleža, *Zapisi sa Tržića* (Sarajevo: Oslobođenje, 1988.), 160

¹¹⁴ Čengiđ, *S Krležom iz dana u dan I*, 249.

bivao je sve dinamičniji i raznovrsniji. Formirane su ad hoc grupe od istaknutih pisaca i naučnika za razna pitanja, koje su raspravljale različite probleme... U redakciju je ušao, po svojoj želji, ali rado dočekan, Miroslav Krleža... *Nova misao*, kao i grupisanje oko nje, nije zamišljena, niti je delovala, kao paralelni ili opozicioni centar, nego kao neformalna partijske grupacija, proistekla iz demokratskih strujanja, sračunata na podmlađivanje socijalističkih ideja i kritiku lenjinsko-staljinskog dogmatizma."¹¹⁵

U sedmom broju 1953. objavio je *Teze za jednu* diskusiju iz godine 1935, tekst koji je, po Krležinu mišljenju, bitan za razumijevanje uzroka *sukoba na ljevici*. Sam Đilas je, pak, u prvom broju svojega časopisa za 1954. objavio članak *Nekulturna istorija* u kojem izvrgava oštroj kritici hrvatsko političko rukovodstvo prigovarajući što se nije pojavilo na proslavi Krležine šezdesete obljetnice. Đilas započinje članak kao osobnu rekapitulaciju svog odnosa s Krležom: „Pisac ovih redova spada među one koji su u prošlosti imali veoma oštih javnih sukoba s Miroslavom Krležom. On ne vidi razloga ni da se stidi ni da se odriče toga...” Đilas naposljetku konstatira da je Krleža „najkrupnija progresivna ideološka figura Jugoslavije između dva rata“, a za sebe kaže da se uvijek „divio i opijao neobuzdanim i raskošnim ritmovima magiskog krležijanskog jezika, konkretizovanosti njegovih grandioznih istorijskih slika i onoj dubokoj, tragičnoj i bolnoj vezanosti za tlo zemlje i naroda iz kojih je ponikao“.¹¹⁶

---

¹¹⁵ Đilas, *Vlast i pobuna*, 350.

¹¹⁶ Kalezić, *Đilas : Miljenik i otpadnik komunizma*, 65

7. ĐILAS I KRLEŽA 1954. GODINE I KASNIJE

Partijski vrh je od početka Đilasove intenzivne kampanje za liberalizaciju gledao na nju sa zabrinutošću. Konačno je osuđena za štetno djelovanje 1954. godine. Izravni povod tome bio je Đilasov članak *Anatomija jednog morala* objavljenog u siječnju 1954. u *Novoj misli* (u tom broju je tiskan i članak o Krležinom rođendanu) u kojem staje u obranu Milene Dapčević, žene Peka Dapčevića, i žestoko kritizira partijsku birokraciju. Đilas je na Trećem plenumu CK SKJ isključen iz SKJ i smijenjen sa svih funkcija zbog „liberalističkog, antipartijskog i antisocijalističkog djelovanja“. Zbog kasnijih intervjua i objavljivanja knjiga na zapadu u kojima kritizira komunistički sustav još je triput osuđivan i proveo je ukupno devet godina u zatvoru.

Godina 1954. donijela je i svojevrsan poraz Miroslava Krleža, ali iz suprotnih razloga. Od 1952. jugoslavenska književnost se otvara zapadnjačkim, europskim strujanjima. U Hrvatskoj započinje doba druge moderne koju predvode mladi književnici okupljeni oko časopisa *Krugovi* tražeći oslobođenje okova socijalističkog realizma. U studenome 1954. održan je *Plenum Saveza književnika u Beogradu* na kojem se raspravljalo o stanju u jugoslavenskoj književnosti i umjetnosti. Krleža je u svom referatu ponovno razmatrao prirodu umjetničkog čina iznoseći svoju estetiku zasnovanu na materijalističkim temeljima. Analizirajući poetike Mallarméa, Joycea, Becketta, Eliota, Gidea i dr., zatim niza modernističkih slikara, Krleža konstatira da je taj oblik umjetnosti posljedica svojevrsnoga duhovnog nihilizma. Unatoč Krležinom autoritetu, njegova oštra kritika modernističkih struja, koja se tek počinje afirmirati u Jugoslaviji, izazvala je prosvjed nekolicine prisutnih modernista, Zorana Mišića i Borislava Mihajlovića Mihiza. Taj sukob (ali i kad je Krleža svojim negativnim mišljenjem pridonio da se s repertoara Beogradskoga dramskog pozorišta skine Beckettov komad *Čekajući Godota*) udaljio je većinu mlađih modernista od Krleže: doživljavaju ga kao mitsku instituciju socijalističke kulture koja uživa zaštitu režima.¹¹⁷ Krleža šezdesetih odbija ponuđenu suradnju krugovaša:

„A kad smo ono bili preuzeli časopis ‘Književnik’ krajem 1961., koji je prije toga uređivao Tonko Šoljan, pa smo se i deklarirali kao grupa, iako nismo bili nikakva

---

¹¹⁷ Visković, "Životopis Miroslava Krleže", *Krležijana*. Dostupno na: <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1747>

grupa, nego smo se kao konji koji brane svoje kobile postavili u krug s kopitima prema van. Onda smo delegirali Tonka Šoljana da ode do Krleže i da mu predoči što mi pokušavamo učiniti izvan ekskluzivnih partijskih i komitetskih kuloara, izvan Agitpropa, da želimo da se o kulturi i kulturnim problemima javno raspravlja, bez ograda, kao o javnom dobru, da se o kulturi odlučuje tamo gdje se ona stvara, et cetera. Tako se i zbililo, a Krleža mu je navodno rekao, 'dragi moj Tonko Šoljane, postoji još jedna takva grupa u Zagrebu, koja se zove Miroslav Krleža... Uglavnom, to i nije bila nikakva podrška, na tome je ostalo.'¹¹⁸

Velimir Visković, koji piše o mimoilaženju Krleže i krugovaša zaključuje da: „To uzajamno mimoilaženje više je štete nanijelo Krleži nego krugovašima, jer ga je udaljilo od žive matice aktualnoga književnog zbivanja toga vremena“¹¹⁹

Nakon Đilasova pada Krleža je prekinuo sve osobne kontakte s njim, ali njihovi komplicirani „vruće – hladno“ odnosi nisu time prestali: traju do njihovih posljednjih dana. Prema Vasilju Kaleziću, Đilas mu je u razgovorima rekao da ga je povrijedilo što mu se Krleža poslije pada nije nikad javio. Teško mu je bilo kad su ga na ulici „zaobilazili“ ili „nevidjeli“, „ali, najteže mu je bilo zbog Krležinog ćutanja – nije vjerovao da će i Krleža tako postupiti, nije mislio da je Krležin karakter takav.“¹²⁰ Sjećajući se vremena kad je pisao kritičke članke u *Borbi* 1953. godine, Đilas piše da ga je Krleža jednom pitao:

„Da li Starom prethodno pokazuješ svoje članke? A, kad sam mu odgovorio da to ne činim, jer to i nisu zvanični stavovi nego moja razmatranja, Krležino lice brižno se ukočilo. Primetio je, oborivši pogled: Trebalo bi to da činiš – bez imprimatura Starog to bi moglo svakojako da se shvati...“¹²¹

Na posljednjem sastanku redakcije *Nove misli* prisustvovao je i Krleža. Prema Đilasovim riječima, mimo običaja i šutljivo smrknut.

---

¹¹⁸ Visković, "Kako su se mimoišli krugovaši i Krleža". Dostupno na:

http://www.gradpula.com/nova_istra/2003/krugovi-9.htm

¹¹⁹ Visković: Krugovaši su zazirali od Krleže", *Slobodna Dalmacija* 26.5.2002. Dostupno na:<http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20020526/kultura01.asp>

¹²⁰ Vasilje Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom*, 296.

¹²¹ Đilas, *Vlast i pobuna*, 364.

„Kad se sastanak završio, on je – na neku Dedijerovu primedbu – otprilike rekao: Ne znate vi šta je šezdeset godina – sa šezdeset godina čovjek je umoran i neborben. To smo shvatili kao Krležino povlačenje u sebe u obračunu koji se nadvijao nada mnom i nad Novom misli. Odlazeći, Krleža me je i poljubio: on nije bio jedini – ljubili su me i drugi u znak sažaljenja i odvajanja.“¹²²

Kako Krleža nije govorio o njegovom i Đilasovom poslijeratnom druženju Kalezić osim Đilasovih riječi kao dokaz njihovog druženja navodi i Zogovićevo svjedočenje o tome kako je Krleža posjećivao Đilasa i to ne samo u zgradi CK.¹²³

Kada Krleža spominje Đilasa u vlastitim dnevničkim zapisima i razgovorima s Čengićem dominiraju izrazito negativni stavovi. Krleža inzistira na Đilasovoj dogmatskoj fazi, a izbjegava raspravu o Đilasovoj liberalizaciji i kritici komunističkog sistema. U razgovoru s Kalezićem komentirao je jednom da je Đilas „bolestan čovjek“ i da samo „bolestan čovjek“ može biti tako „prevrtljiv“ kao što je on.¹²⁴ Prema Čengićevim zapisima doznajemo da je s interesom pratio Đilasovo pisanje, Đilas je jedna od najčešće spominjanih osoba u knjizi *S Krležom iz dana u dan*. Povrijeđen načinom kako je Đilas u *Memoarima jednog revolucionara* predstavio sukob na ljevici, svoje predratne susrete s Krležom i Krležine susrete s ustaškim čelnicima u toku Drugog svjetskog rata, Krleža je čak razmišljao o tome da napiše polemičku knjigu o Đilasu. Prema iskazu danom Čengiću, 1974. godine je poslao Lasiću u Pariz čitav fascikl s dokumentacijom o vlastitom sukobu s Đilasom sugerirajući mu da napiše nastavak svoje knjige na temelju te građe. Međutim, stjecajem okolnosti, pošiljka nije uručena Lasiću, već se vratila Krleži.¹²⁵ Krleži je očito do same smrti proganjala tema sukoba na ljevici o čemu svjedoči i *Promemorija istraživačima tzv. sukoba na ljevici* koju je izdiktirao Čengiću neposredno pred smrt. U *Promemorijama* Krleža stavlja u središte predratnih polemika Đilasa – *„Milovan Đilas i društvo“*, što Đilas, kako smo vidjeli, u to vrijeme nije bio. Đilas Kaleziću opovrgava Krležine izjave u *Promemoriji* da je on 1935. godine Krležinu *Europu danas* proglasio „kontrarevolucionarnim poslom“ jer je u to vrijeme

---

¹²² Isto, 370.

¹²³ Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom*, 295.

¹²⁴ Isto, 373.

¹²⁵ Visković, *Sukob na ljevici*, 115.

bio u zatvoru. Također negira da je Krležu ikad kritizirao njegove novele u predratno vrijeme.¹²⁶

S druge strane, Krležu i sukob na ljevici nisu tištili Đilas koliko Krležu. Prema Kaleziću u Đilasovom sjećanju i pisanju to je sve bilo prolazno: od međuratnih susreta do sukoba u *Književnim sveskama*, ratnih ocjena i poratnog druženja.¹²⁷ Kad je osamdesetih godina prošlog stoljeća pisao knjigu *Vlast i pobuna*, prema riječima Slavka Goldsteina, Đilas je čuo da Krležu teško boluje, a kasnije su stigle vijesti o njegovoj smrti i pogrebu.¹²⁸ Pod tim dojmom, Đilas s velikim poštovanjem i naklonošću piše o Krleži opraštajući se time od njega. Pisao je o nepravdnoj sudbini doktora Vranešića kod kojeg se Krležu u nekoliko navrata skrivao za vrijeme rata, a Krležu je za njegovu smrt okrivljavao Đilas.¹²⁹ Pisao je o njihovom poslijeratnom odnosu:

„Odsedao je u mažestiku, gde ga je čekala soba... javljao se meni u CK: uvek sam mu zakazivao sastanke, po mogućnosti, već istog jutra. Često sam ga odvezio na ručak ili večeru kod mene, naročito poslednjih godina... Inače smo Krležu i ja bili na 'vi' – da 1949. Ili 1950. Godine na njegov predlog pređemo na 'ti': to nije bila samo drugarska, komunistička neformalnost, već i znak i korak bliskosti.“¹³⁰

Brani Krležu od napada: *"Na Krležu mnogi danas gledaju kao na poltrona i konformistu. Takvo gledanje je uprošćeno, pa i netačno. Krležu je prihvatio noviporedak kao nešto za šta se i sam borio, iako je bio svestan i njegovog karaktera i njegovih manjkavosti."*¹³¹ Na kraju Đilas zaključuje: *"Kada u svom sećanju prebirem znamenite ličnosti koje sam sreću – ne mogu da nađem nikog ko bi bio uljudniji, umniji i duhovitiji od Miroslava Krleže. Bio sam ga, doista, iskreno zavoleo, kad sam ga dublje upoznao."*¹³²

Što se tiče njihove kasnije ocjene sukoba na ljevici Krležu je objašnjavao da se u pozadini *Antibarbarusa* kriju moskovski procesi, a u *Promemorijama* retrospektivno rezimirajući svoje političko djelovanje, čvrsto definira svoju lijevu, komunističku i titoističku

---

¹²⁶ Kalezić, *Ljevica u sukobu s Krležom*, 406.

¹²⁷ Isto, 295.

¹²⁸ Slavko Goldstein, predgovor u *Vlast i pobuna*, 36.

¹²⁹ Dr. Đuro Vranešić je 1946. osuđen i strijeljan, iako je Krležu za njegov život intervenirao i kod Tita.

¹³⁰ Đilas, *Vlast i pobuna*, 95.

¹³¹ Isto.

¹³² Isto, 96.

poziciju pokušava minimalizirati svoje nesporazume i sukobe s politikom KPJ u međuratnom razdoblju. U razgovorima s Kalezićem Krleža je kazao kako je

"čuvao autoritet Partije, borio se za njega, doprinio partijskoj liniji svojom borbom protiv građanske klase, protiv nacionalizma i hegemonizma u staroj Jugoslaviji, protiv svega što je laž i korupcija... On ne nalazi u Predgovoru Podravskim motivima ima bilo koja ideja koja bi bila protiv Partije. Osnovni uzroci za nastajanje Dijalektičkog antibarbarusa su po njegovom mišljenju, u moskovskim procesima, u 'našim sibirskim grobovima', u činjenici da je tamo nestalo zauvijek više od 40 najboljih naših komunista, koje je on lično poznao i sa mnogima drugovao. U vrijeme sukoba, kada ga je Partija bojkotirala bio je osuđen na usamljenost i trpljenje. Taj period je ocijenio kao svoje najteže dane. Priznaje da se "poslije hajke koja je nastala, u Dijalektičkom antibarbarusu nije pazio, da se tu već izgubio" I tada je želio da se Partija 'ne kompromituje'. On se cijelog života obračunavao s desnicom, vjerujući da time najviše čini usluge Partiji. Osjećao je da drugi komunisti ne znaju ono što on zna, a nije smio otvoreno kazati."¹³³

Đilasova ocjena sukoba razlikovala se u više navrata u razgovorima s Kalezićem: jedno mišljenje je bilo da je Partija bila u pravu, drugo da je Krleža bio u pravu i treće da je u nečemu Partija, a u nečemu Krleža imao pravo.¹³⁴ Međutim, Đilas je uvijek ostao ustrajan u mišljenju da je sukob bio nužan zbog jedinstva i potpune boljševizacije Partije. U *Vlast i pobuni* je rezimirao:

„Obračun partije s Krležom... imao je ogroman značaj za obe strane: uticaj Krležin na levici, a pogotovu u partiji, bezmalo je dokrajčen, a partija je time dovršila boljševizaciju, odnosno svoju unutarnju, duhovnu pripremu za buduću revolucionarnu ulogu: razlaz s Krležom je – kako ga ja vidim – razlaz na pitanju revolucije. Sve drugo je sporedno i nevažno.“¹³⁵

---

¹³³ Kalezić, *U Krležinom sazvežđu*, 172.

¹³⁴ Kalezić, *Đilas : Miljenik i otpadnik komunizma*, 122.

¹³⁵ Milovan Đilas, *Vlast i pobuna*, 92.

8. ZAKLJUČAK

U književnom je smislu danas gotovo bespotrebno raspravljati o tome u kolikoj su zabludi bili Milovan Đilas i svi jugoslavenski zagovornici socijalističkog realizma (pod tim podrazumijevam cijeli njegov razvojni model: razdoblja kada se ono nazivalo socijalnom literaturom i novim realizmom) u sukobu na ljevici i da je Krleža bio u pravu. Međutim, u širem umjetničkom smislu nailazimo na određenu Krležinu uskogrđnost spram ondašnjih avangardnih i drugih modernističkih struja djelomično zbog njegove egocentričnosti, a djelomično zbog njegove estetike koja u sebi nosi socijalno kao nužni element umjetnosti. Iza čitave rasprave o književnosti stoji politički sukob. Sukob oko komunističke revolucije. Kako je KPJ imala jedan cilj: revoluciju - sukob s Krležom i pečatovcima bio je neizbježan. Đilas za vrijeme sukoba na ljevici proživljava svoju prvu transformaciju 1932. iz lijevo orijentiranog mladića u fanatičnog komunističkog borca. Njegova politička krutost vidljiva je i na polju književnosti. Nakon 1932. godine gotovo u potpunosti je odustao od književnog stvaranja i promijenio svoj odnos prema njemu, što se najbolje iščitava iz njegovog odnosa prema nadrealizmu. U svojim književno-kritičkim prikazima tijekom *sukoba* postavlja se kao autoritet. Njegov odnos s Krležom je bio kompleksan: isprva protivnici, pa suradnici do konačnog razlaza 1954. Ali s Đilasove strane taj odnos je bio manje opterećen osobnim animozitetom. Zbog toga se često prisjećao njihovog druženja pedesetih godina za razliku od Krleže koji taj period nije spominjao, a kako je stario tako je o Đilasu govorio sve nepovoljnije, smatrajući ga glavnim neprijateljem za vrijeme sukoba. Danas, 85 godina nakon početka *sukoba na ljevici* Krleža je i dalje jedan od najvećih hrvatskih i jugoslavenskih pisaca. Dok je Đilas svjetskoj javnosti najpoznatiji komunistički disident, na području bivše Jugoslavije dugo vremena bio je zapostavljena i omražena ličnost i tek u posljednjim godinama postoje nastojanja za revalorizacijom njegovog lika i djela.

LITERATURA

- A.B.C. *Quo vadis, Krleža?*, Kultura 4(1933), 305-319.
- Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita* (Zagreb: Globus, 1990).
- Čengić, Enes. *S Krležom iz dana u dan I-IV*. Zagreb: Globus, 1985.
- Čengić, Enes. *S Krležom iz dana u dan: post mortem I—II*, Zagreb: Globus 1989- 1990.
- Čolanković, Rodoljub. *Kazivanje o jednom pokoljenju I-III*. Sarajevo: Svjetlost, 1966-1972.
- Damjanović, Pero. *Tito pred temama istorije*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1972.
- Davičo, Oskar. "Realizam i umjetnost". Kultura 7 (1938), 9-11.
- Davičo, Mirko; Humo, Avdo; Perović, Puniša. "O Pečatu i besjedi o njegovoj svrsi". *Mlada kultura* 2-7(1939), 165-168.
- Dedijer, Vladimir. *Veliki buntovnik Milovan Đilas*. Beograd: Prosveta, 1991.
- Jovan Deretić, *Kratka istorija srpske književnosti*(Beograd: BIGZ, 1987). Dostupno na:
http://www.rastko.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic-knjiz_11.html
- Đilas, Milovan. *Memoir of a Revolutionary*. New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1973.
- Đilas, Milovan. "Nepotrebne koncesije nadrealizmu". *Znanost i život* 5-6(1937), 239-245.
- Đilas, Milovan. "Od nerazumijevanja do revizionizma". *Književne sveske* 1(1940), 167-195.
- Đilas, Milovan. *Revolucionarni rat*. Beograd: Književne novine, 1990.,
- Đilas, Milovan. "Socijalna misao ili falsifikat istorijskog materijalizma" *Slobodna misao : nezavisan politički nedeljni list* 29.5. 1932, 3.
- Đilas, Milovan. *Vlast i pobuna*. Zagreb: EPH Liber, 2009.
- Đorgović, Momčilo. *Đilas : vernik i jeretik*. Beograd: Akvarijus, 1989.
- Flaker, Aleksandar. *Sovjetska književnost 1917-1932*. Zagreb: Naprijed, 1967.
- Grupa čitalaca socijalne literature. "Pismo redakciji". *Kultura* 5 (1933), 396-406.
- Galogaža, Stevan. "Za likvidaciju nadrealizma" *Literatura* 2(1932), 49-52.
- Iveković, Mladen. *Hrvatska lijeva inteligencija 1918-1945*. Zagreb: Naprijed, 1970.
- Jelić, Ivan. *Komunistička partija Hrvatske 1937-1941*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1981.
- Kalezić, Vasilje. *Đilas: Miljenik i otpadnik komunizma*. Beograd: Autorsko-izdavačka grupa "Zodne", 1988.

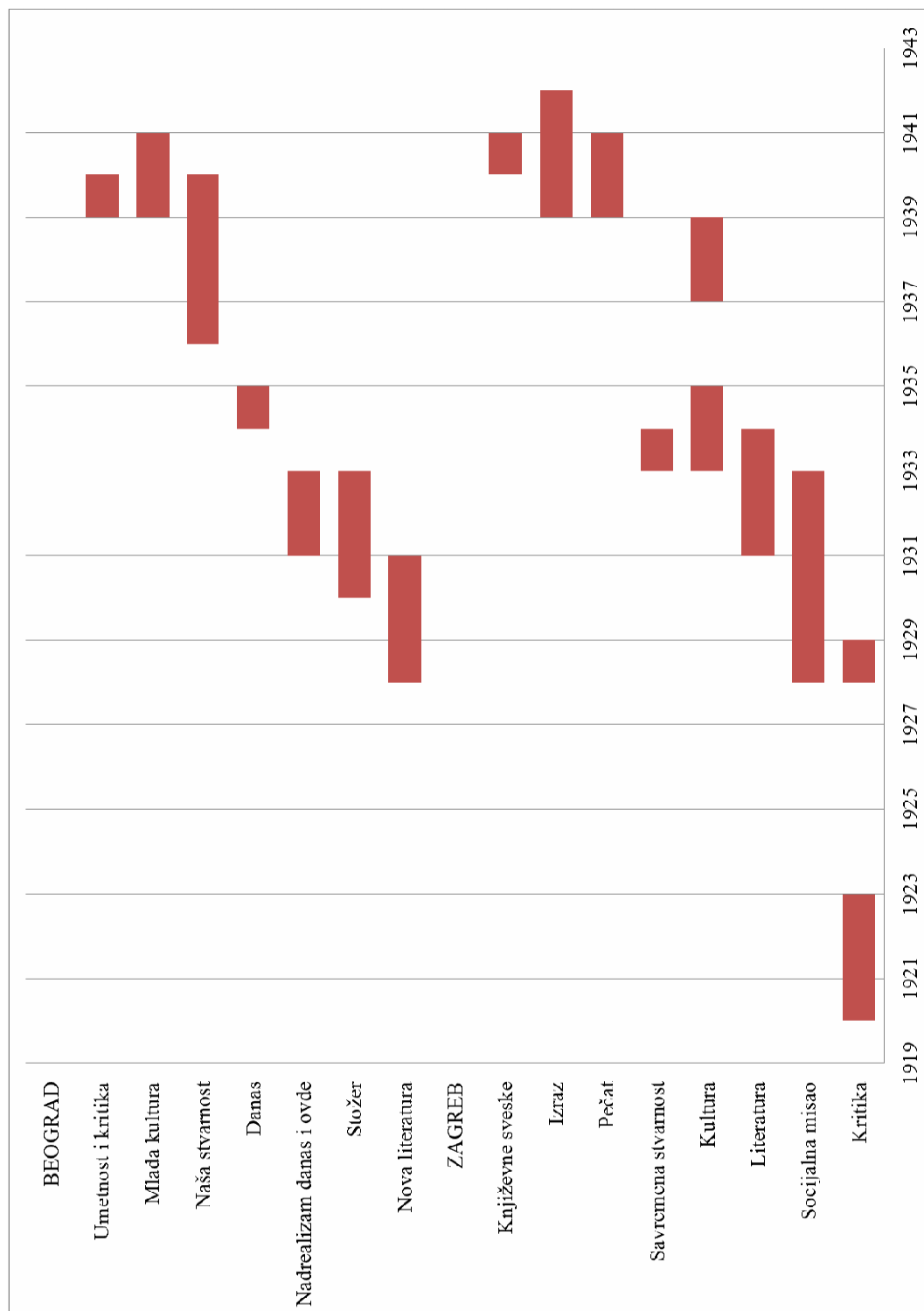
- Kalezić, Vasilje. *Ljevica u sukobu s Krležom*. Beograd: KIZ Trag, 1990.
- Kalezić, Vasilje. *Pokret socijalne literature*. Beograd: Narodna knjiga-Alfa, 1999.
- Kalezić, Vasilje. *U Krležinom sazvužđu*. Zagreb: "August Cesarec", 1982.
- Krleža, Miroslav. "Dijalektički Antibarbarus." *Pečat* 8-9 (1939)
- Krleža, Miroslav. *Eseji, studije i putopisi*. Beograd: Prosveta, 1966.
- Krleža, Miroslav. "Izjava Miroslava Krleže" *Pečat* 5-6(1939), 377-388.
- Krleža, Miroslav. "Književnost danas". *Republika* 1-2(1945), 139-160.
- Krleža, Miroslav. "Najnovija anatema moje malenkosti", *Danas* 1(1934), 106-113.
- Krleža, Miroslav. "Svrha Pečata i o njojzi besjeda", *Pečat* 1-2(1939), 119-128.
- Krleža, Miroslav. *Zapisi sa Tržišća*. Sarajevo: "Oslobođenje", 1988.
- Lasić, Stanko. *Mladi Krleža i njegovi kritičari*. Zagreb: Globus, 1987.
- Lasić, Stanko. *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952*. Zagreb: Liber, 1970.
- Lasić, Stanko. *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži*, I-IV. Zagreb: Globus, 1989 -1993.
- Lasić, Stanko. *Krleža. Kronologija života i rada*. Zagreb: GZH, 1982.
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža. *Krležijana*. Dostupno na:
<http://krlezijana.lzmk.hr/projekt.aspx>
- Milencovitch, Michael i Deborah. *Parts of a Lifetime*. New York; London: Harcourt Brace Jovanovich, 1975
- Očak, Ivan. *Krleža-Partija*. Zagreb: Spektar, 1982.
- Prica, Ognjen. "Naša stvarnost". *Znanost i život* 2-3(1937), 143-144.
- Prijatelji i suradnici naprednih časopisa. "Naši o nama. Kritika i samokritika", *Književnik* 5(1934), 192-203.
- Štedimlija, S.M. "Simulanti u socijalnoj literaturi", *Socijalna misao* 1-2 (1932), 10-13.
- Štedimlija, S.M. *Skidanje maske*. Zagreb: Prostor, 1932.
- Tomašić, Stanko. "Glembajevština klanfraština". *Socijalna misao* 12 (1929), 143-146.
- Visković, "Kako su se mimoišli krugovaši i Krleža", *Nova istra: časopis zakulturološke i društvene teme*(2003). Dostupno na:
http://www.gradpula.com/nova_istra/2003/krugovi-9.htm
- Visković, Velimir. *Krležološki fragmenti*. Zagreb: Konzor, 2001.

Visković, Velimir. *Sukob na ljevici : Krležina uloga u sukobu na ljevici*. Beograd: Narodna knjiga-Alfa, 2001.

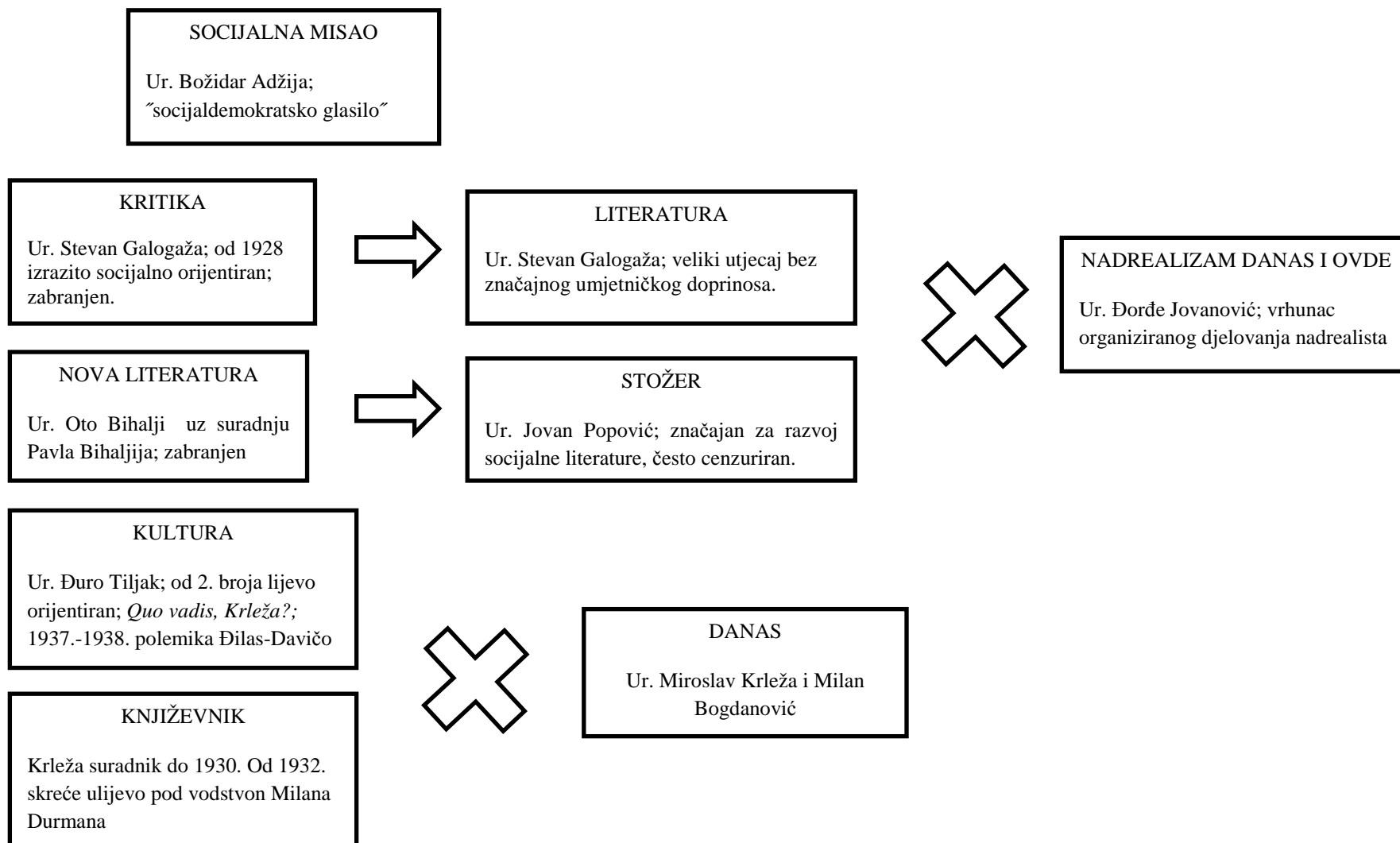
Više autora, *Opća povijest umjetnosti*. Zagreb: Mozaik knjiga, 2003.

PRILOZI

Graf 1. Vrijeme izlaženja najvažnijih časopisa na ljevici

Slika 1. Razvoj časopisa na ljevici i njihov sukob

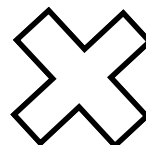
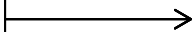
NAŠA STVARNOST
Ur. Aleksandar Vuč; utjecajan i važan za daljnje okupljanje

MLADA KULTURA
Izd. Aleksa Čelebonović; cilj: okupljanje omladine

IZRAZ
Ur. Josip Pavičić; ideje i nazori KPJ

UMETNOST I KRITIKA
Ur. Radovan Zogović i Velibor Gligorić; časopis KPJ

KNJIŽEVNE SVESKE
Zbornik, suprostavljanje Krleži i Pečatu

PEČAT
Ur. Miroslav Krleža; kritika i suprostavljanje liniji KPJ